

Journal of Economy Business and Management

VOL: 7 ISSUE: 2
2023

ISSN: 2602-4195
KARABUK UNIVERSITY

Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi
Journal of Economy Business and Management
JEBM

Cilt/Volume: 7

Sayı/ Issue: 2

Temmuz - July / Aralık - December 2023

Sahibi / Owner

Karabük Üniversitesi

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TERZİ

Sayı Editörü / Issue Editor

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TERZİ

e-posta

hasanterzi@karabuk.edu.tr

Dizinler/Indexed in

ASOS
indeks

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yahya FİDAN

Prof. Dr. Sinan YILMAZ

Prof. Dr. Baker Ahmad ALSERHAN

Prof. Dr. Murat YILDIRIM

Doç. Dr. Metin KILIÇ

Doç. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TERZİ

“jebm İşletme, Ekonomi ve Yönetim Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli, akademik bir dergidir. jebm’de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe ve İngilizce’dir. Yayınlanan tüm makaleler Creative Commons CC BY 4.0 ile lisanslanmaktadır. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur.”

İçindekiler / Contents

192-222 Kemal YAMAN, Gülcan ALTINDIŞ

İslam'da Kent ve Kentleşme Süreci

City and Urbanization Process in Islam

223-239 Furkan GÖKTAŞ, Fatih GÜÇLÜ

BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksi Hisseleri ile Bulanık Portföy Seçimi

Fuzzy Portfolio Selection with BIST Participation Sustainability Index Stocks

240-260 İnci Merve ALTAN, Metin KILIÇ

Science Fiction to Real Life: Bing AI as An Investment Advisor

Bilim Kurgudan Gerçek Hayata: Yatırım Danışmanı Olarak Bing AI

261-288 Eyüp ALTURAN, Sertaç ERCAN, Ali YACAN, Songül YACAN

Okul Müdürlerinin Paternalist Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki

The Relationship Between the Paternalist Leadership Behaviors of School Heads and Teachers' Organizational Commitment

İslam'da Kent ve Kentleşme Süreci

Kemal YAMAN

orcid.org/0000-0001-9844-4264

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Asst. Prof., Karabük Univ., Fac. of Econ. and Adm. Sciences
kyaman@karabuk.edu.tr

Gülcan ALTINDIŞ

orcid.org /0009-0009-8445-5566

Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi
Karabük University, Master Student
gulcan_altun_52@hotmail.com

Öz

Kökleri insanlık tarihi kadar eskilere dayanan din olgusu, hayatın tam merkezinde yer alan modern insanın yaşamının şekillenmesinde de etkin rol oynayan unsurlardan biridir. Toplumsal bir unsur olarak kabul edilen dinin kamusal alanda etkili olmasının yanı sıra; mimaride, sosyal hayatta ve kent yönetiminde de etkili olduğunu söylemek mümkündür. İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte kendisine has özellikleri bulunan, kent yaşamının tüm boyutlarını içine alan İslam kenti bir uygarlık biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, İslam medeniyetinde ortaya çıkan kent ve kentleşme dinamiklerinin incelenmesini ve genel olarak İslam kentlerinin bazı kentsel özelliklerinin yanı sıra İslam kentlerini diğer kentlerden ayıran özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. İslam medeniyetinde ortaya çıkan kent ve kentleşme dinamiklerinin incelenmesini konu alan bu çalışmada nitel veri analiz yöntemlerinden doküman

incelemesi tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak, geniş alana dağılmış İslam şehirlerinde İslam medeniyetinin izleri ve temel özelliklerinin görüldüğü, İslami şehircilik ve yerleşimin Kur'an ve Sünnete dayalı sosyal ve beşerî çevre açısından şekillendiği anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kent, Kentleşme, İslam Kenti, Mekke, Medine

City and Urbanization Process in Islam

Abstract

The phenomenon of religion, whose roots are as old as the history of humanity, is one of the elements that play an active role in shaping the life of modern people, who are at the very center of life. In addition to the fact that religion, which is accepted as a social element, is effective in the public sphere; It is possible to say that it is also effective in architecture, social life and city management. With the emergence of Islam, an Islamic city has emerged as a form of civilization, which has its own characteristics and includes all dimensions of urban life. In this study, it is aimed to examine the urban and urbanization dynamics that emerged in Islamic civilization and to reveal the features that distinguish Islamic cities from other cities, as well as some urban features of Islamic cities in general. In this study, which is about the examination of the city and urbanization dynamics that emerged in the Islamic civilization, the document analysis technique, which is one of the qualitative data analysis methods, was used. As a result, it has been understood that the traces and basic features of Islamic civilization are seen in widely dispersed Islamic

cities, and Islamic urbanism and settlement are shaped in terms of social and human environment based on the Qur'an and Sunnah.

Keywords: City, Urbanization, Islamic City, Mekka, Medina

Giriş

İslam dünyasında kent, hem siyasi hem de dini hayatta önemli bir yer tutmuştur. İslami takvimin ilk Müslüman kentin kuruluş zamanına tarihlenmesi kentin din hayatındaki önemli rolünün kanıtıdır (Leaman, 2013: 7). İslam'ın doğuşunda Araplar kabileler halinde yaşıyorlar ve kabile teşkilatının tipik özelliklerini gösteriyorlardı. Her kabilenin ayrı bir düzen ve kanunu, kendi dini inançları ve kendi putları vardı. Dahası kabileler arasında sıkça çatışmalar çıkmış ve bu çatışmaların sonucu çok uzun süre etkili olmuştur (Arcan, 2014: 196). İslam dininin ortaya çıktığı birinci asır, İslam'ın yayılması ve toprakların genişlemesi ile geçmiştir. Yüzyılın sonlarında İslam dini, Çin sınırına, batıda İspanya'ya, kuzeyde Aral Denizi'ne, doğuda Fas'a ve Afrika Boynuzuna kadar yayılmıştır (Abdin, 2010: 5).

İslam medeniyeti, İran, Çin, Yunan ve Hint medeniyetleri ile olan ilişkileri sonucu kazanılan tecrübe sayesinde gelişimini hızlandırmıştır. İstanbul'dan Mekke'ye, Kahire'ye, Şiraz'a, Şam'a, Bakü'ye, Kabil'e, Kalküta'ya, Lahor'a, Mezopotamya'ya, Semerkant'a giden bir Müslüman kendini yabancı hissetmemektedir. Bu durumun en temel sebeplerinden birinin İslam ülkelerinin sahip olduğu ortak mimari özellikler olduğunu söylemek mümkündür (Bıçakçı ve Yıldırım, 2018: 544).

Mohamad (1998: 129-130) ise kentleşmeye yönelik İslami yaklaşımın felsefi temelinin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamıştır.

-İslami kentleşme kapsamlı bir karaktere sahiptir ve ahlaki, manevi ve maddi yönleri içerir. İslam'ın aradığı refah, ahirete kadar uzanır ve bu ikisi arasında bir çelişki yoktur.

-Geliştirme çabasının odak noktası ve geliştirme sürecinin merkezi insandır.

-Kentleşme, daha çok İslami bir çerçevede çok boyutlu bir faaliyettir.

-Niceliksel değişikliklerle aşırı ilgilenme, gelişimin niteliksel yönlerinin ihmal edilmesine yol açmıştır. İslam bu dengesizliği düzeltmeye çalışacaktır.

İnsanlar, her medeniyetin hem kurucusu hem de yıkıcısıdır. Aynı şekilde insanlar, bir medeniyet mahalli olan şehirlerin kurucusu ve sakinleridir. İnsanlar şehirleri inşa eder ve sonra orada yaşar ve çalışırlar. İslam'da insani gelişme ve kentleşme iç içe geçmiştir (Ömer, 2022). İskenderiye ve Suriye şehirlerinde Yunan uygarlığı ile tanışan Müslümanlar, ana bina yapılarını Fırat ve Dicle kıyısındaki Küfe ve Basra gibi şehirlerde kurmuşlardır. Her iki şehir de Hz. Ömer zamanında inşa edilmiştir. Bu şehirlerde her kabile için ayrı mahalleler, ortada bir meydan, yönetici için bir saray ve cami inşa edilmiştir. Fetih döneminden sonra kurulan şehirlerin çoğu mimari özelliklerini daha uzun süre korumuştur. Örneğin: Fez şehri sekizinci yüzyılın sonunda, Kafkasya'daki Gence şehri ise dokuzuncu yüzyılda kurulmuştur (Barthold, 2012: 49-52). Bu şehirler günümüzde ilk kuruldukları yerlerdeki mimari yapılarını korumaktadır.

İslam medeniyetinde ilk şehirleşme sürecinin Medine'de gerçekleştiği bilinmektedir. Nitekim Arapça'da "Medine" kelimesi şehir kurmak, yerleşmek, kalelerin yapıldığı yüksek yer anlamlarına gelmektedir (Bıçakcı ve Yıldırım, 2018: 544). Medine ifadesi Kuran'da, bir devleti değil coğrafi bir birliği tanımlayan "şehir" anlamında kullanılmıştır: Hicr suresindeki "Şehrin (Medine) ahali ona sevinçle geldiler" ve Yasin suresindeki "Sonra şehrin diğer ucundan (medina) bir adam koşarak geldi..." gibi ifadeler buna örnek olarak verilebilir. Bunun yanında Medine kelimesi, devlet karşılığı olarak yazılı metinlerde de karşımıza çıkmaktadır (Çetinkaya, 2010: 6).

İslam'ın ilk asırlarına bir bütün olarak bakılacak olunursa, önemli şehirleşme hareketinin yaşandığı söylenebilir. Çin Seddi'nden Atlantik'e kadar olan bölgede yaklaşık 20 şehir kurulmuştur. Irak'ta Kufe ve Basra, Mısır'da Fustat, Doğuda Merv, Buhara, Semerkant ve Nişabur gibi yerler zamanın kalabalık nüfuslu şehirleri arasındadır. Böylece daha önce göçebe şekilde yaşayanlar zamanla yerleşik hayata geçmişler ve kısa sürede nüfusları yüzbinlere ulaşmıştır. Örneğin; Kuruluşundan otuz yıl sonra Basra'nın nüfusu 200 bine ve Küfe'nin nüfusu 100 binin üzerine çıkmıştır. Bağdat ise kuruluşundan itibaren kırk yıl içinde 2 milyon nüfusa ulaşmıştır (Demirci, 2003: 131-132). Bu dönemde savaşlar ve yaşadıkları yerlerin sosyo-ekonomik imkânsızlıkları nedeniyle daha iyi bir yaşam isteyen insanlar için kentsel mekânların bir çekim alanı olarak görüldüğü söylenebilir (Bıçakcı ve Yıldırım, 2018: 545).

1. İslam Kentleri

İslam kentleri kavramına olan ilgi ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Avrupalı akademisyenler arasında belirmeye başlamıştır.

Bu dönemde 'İslam Kenti' üzerine yapılan araştırmalar temel olarak iki yaklaşıma dayanıyordu. Bunlardan birincisi İslam Kenti'nin yapısını sosyal ve dini faktörlere bağlamış, ikincisi ise onu esas olarak İslam'ın analizine dayanan bir bakış açısıyla tanımlamaya çalışmıştır (Falahat, 2014: 7). Kaynakçanın doğru yazıldığından emin olalım İslam şehri kavramı, Orta Çağ'da Orta Doğu Arap-İslam toplumlarında İslam'ın 7. yüzyılda yükselişiyle ortaya çıkan benzersiz sosyal, kültürel, ekonomik, politik yeni yaşam düzenini ve içinde bulunduğu kentsel modeli anlatmaktadır. İslam şehirlerinin temel işlevleri, sanayi öncesi veya orta çağ Batı şehirlerinde olduğu gibi dini, kültürel, ekonomik, idari veya siyasi ve askeri işlevlere dayanmaktadır (Yıldız, 2019: 7294). Başka bir deyişle; İslam şehirleri dini, ekonomik ve kültürel faktörler olmak üzere üç fonksiyon üzerinde gelişim göstermiştir. İslam şehirlerinin üslubu veya gelişme kalıpları Orta Çağ batı kentleri gibi doğal olarak gelişen kare planlı kentler ve önceden belirlenmiş bir plana göre gelişen yuvarlak biçimli kentler olmak üzere iki ayrı formda oluşmuştur (Özcan, 2006: 26-28).

İslam şehri ile ilgili olarak ortaya çıkan ilk ve en belirgin konu, İslam şehrinin bir özü ve hepsinin sahip olması gereken ve onları diğer şehir türlerinden ayıran bir özelliğin olup olmadığıdır. Ancak İslami olarak adlandırılacak çok çeşitli şehirler olduğu için bu yaklaşımla ilgili pek çok sorun vardır. İslam'ın ilk asrında o kadar geniş bir yelpazede farklı ülkeler ele geçirilmiştir ve yavaş yavaş dini açıdan dönüştürülmüştür ki, hepsinde ortak olan bir özelliği çıkarmak çok zordur. Örneğin, İran'daki şehir türleri Kuzey Afrika'dakilerden çok farklıdır, dolayısıyla İslam'ın gelişi bu şehirleri tamamen dönüştürmemiş ve bazı özel İslami kurumların inşa edilmesi dışında

onları birbirine benzer hale getirmemiştir (Leaman, 2013: 10). Ancak yine de İslam kenti denildiğinde sosyal, kültürel, ekonomik, politik yeni yaşam düzeni ve içinde bulunduğu kentsel model anlatılmaktadır (Yıldız, 2019: 7294).

Surlar, kıvrımlı sokaklar ve tonozlu geçitlerle ifade edilen savunma yapıları, İslami şehir anlayışında önemli bir yere sahiptir. İslam şehirlerinin genellikle, çevreleme kavramı da dahil olmak üzere, Orta Çağ Avrupa şehirlerinin çoğu özelliğini bünyesinde barındırdığı da söylenebilir. Bununla birlikte, doğudaki şehirler söz konusu olduğunda, bu kapalılık duygusu iklimsel ve askeri nedenlerin yanı sıra mahremiyetin korunmasına yönelik sürekli endişe nedeniyle aşırıya itilmiştir. Öte yandan, insan yerleşimleri olarak İslam şehirleri ek bir büyüme önermektedir. Bu, şehirlerin gelişigüzel geliştiği anlamına gelmez, aksine gelişme, en önemlileri cami, çarşı ve mesken mahalleleri olan çeşitli yerleri birbirine bağlayan geometrik olmayan yollarla yapılandırılmış gönüllü bir tasarıma göre ilerlemiştir (Kasmi, 2022).

Arafat'a (2012) göre aslında, Fas'tan Irak'a, Suriye'den Yemen'e uzanan büyük bir Arap kentinin külliyatı araştırıldığında, kentsel yapının temel özellikleri oldukça sabit görünür ve sonra belli bir akılcılık sergiler. Tek tip yasal yönergelerin, İslam'ın yarattığı neredeyse aynı sosyo-kültürel çerçevenin, İslam dünyasının çoğunda benzer iklim koşullarının ve inşaat tekniklerinin bir sonucu olarak şehir kurma sürecine yaklaşımda dikkate değer benzerlikler üretilmiştir. Bu, elbette sapmalar meydana gelse de bu geniş coğrafi alanda geleneksel kentsel düzenin sık sık ortaya çıkmasına neden olmuştur (Correia ve Taher, 2015). Nitekim İslam kültürünün ayırt

edici özelliklerinden biri, dinî uygulamaları bireyin ve toplumun günlük yaşamına anlamlı bir şekilde yerleştirerek kapsamlı ve bütünlük bir kültür sistemi doğurmuş olmasıdır. İslam, resmi mimari kavramları emretmemiş olsa da ilişkili fiziksel kalıplar üreten bir davranışsal kalıplar sağlayarak tüm yaşam biçimini şekillendirmiştir (Bianca, 2000: 22-23).

Sonuç olarak inşa ve kentsel gelişim sürecinde, geniş İslam dünyasında hüküm süren yapının ve birliğin kökleri İslami hukukun ürünüdür. Bu nedenle, ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı tüm şehirler, doğrudan şehir inşa sürecinde İslami bir kimliği paylaşmaktadır (Correia ve Taher, 2015).

1.1. Mekke

Mekke, İslam'ın ruhani merkezi olarak kabul edilen bir şehirdir. Arap Yarımadası'nın kuzeyinde Batı Mekke (Bekke) adlı bir vadiye kurulmuştur. Merkezi Kâbe olan bu vadinin ortasında bulunan çöküntüye "Bathâü Mekke" (nehir yatağındaki kum) denilmektedir. Bu bölgenin doğusunda Safa ve ona paralel Merve tepeleri ile Abukubey, batısında Kuaykyan, güneybatısında Sevr, kuzeydoğusunda Nur (Khira) ve Sebir dağları bulunur (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2023). Şehrin merkezinde Kuran'a göre Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapılan küp şeklindeki Kâbe bulunmaktadır.

Kâbe Müslümanların kıblesi olduğu için İslam coğrafyacıları III. yüzyıldan başlayarak, Mekke'nin merkezinde bulunan Kâbe boyunca dünyayı bölümlere ayıran yapılar geliştirdiler. Buna göre dünya, merkezinde Kâbe olmak üzere bir daire şeklindedir. Yeryüzündeki ülkelerin her biri Kâbe'nin bir yüzüne bakar. Bu nedenle Kâbe'nin etrafında dolaşmak, dünyanın kendi etrafında

dönmesini sembolize eder (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2023). 20. ve 21. yüzyıllarda şehir büyük gelişmeler yaşamıştır. Kabe'nin etrafındaki alan temizlenmiş, cami genişletilmiş, barınma, temizlik ve ulaşım olanakları iyileştirilmiştir. Sonuç olarak, Mekke'de sürekli artan ziyaretçi sayısını barındırabilir alt yapıyı sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır (Glubb ve Abdo, 2023a).

Şehir merkezi Mescid-i Haram içinde Kâbe ve kutsal Zemzem kuyusunun bulunduğu yerdir. Mescid-i Haram, büyüklüğü ve mimarisi bakımından muhteşemdir ve yüzyıllar boyunca birçok kez süslenip büyütülmüş, en son olarak 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında Suudi Arabistan hükümeti tarafından bir dizi büyük genişleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Günümüzde bu alan çok katlı bir mimariye sahip olup gelişmiş bir iletişim ağı, klima, yürüyen merdivenler ve karmaşık bir yaya yolları ve tünel ağı içerir ve aynı anda bir milyon kişinin ibadet edebileceği bir genişliğe sahiptir. Caminin yanındaki evler ve diğer tarihi yapılar yıkılmış, etrafı trafiği rahatlatmak için yapılan yer altı yürüyüş yollarıyla geçilebilen açık alanlar ve geniş caddelerle çevrilmiştir (Glubb ve Abdo, 2023a). Mescid-i Haram'ın güneyinde Suudi hükümeti, kutsal yerlerin yakınında oteller, alışveriş merkezleri ve ibadet yerleri barındırmak için dünyanın en büyük ve en yüksek binalarından biri olan Ebrâc el-Beyt gökdelen kompleksini inşa ettirmiştir.

Mekke'nin evleri, eski şehirde modern yerleşim yerlerine göre daha sıkışıktır. İki veya üç katlı geleneksel binalar yerel kayalardan inşa edilmiştir. Modern alanlardaki villalar betonarmedir. Gecekondu koşulları, şehrin çeşitli yerlerinde hala bulunabilir. Gecekondu

sakinleri çoğunlukla, eve dönüşlerini finanse edemeyen ya hac ya da umre için geldikten sonra Mekke'de kalan fakir hacılardır.

Kutsal Şehir Mekke'nin şehir planı ve karakteri, dağlarla çevrili sınırlı bir arazide çok katlı binaların gelişmesiyle şekillenmiştir. Mekke, ekonomik önemini Kızıldeniz'deki iki şehir olan Cidde ve Taife eşit uzaklıkta olması ve su kaynakları nedeniyle kazanmıştır. Mekke'nin en önemli yapısı olan Mescid-i Haram, Osmanlı ev mimarisini hatırlatan mafsallı yükseklik ve çıkıntılı cumbalı pencereler ile dekore edilmiştir (Omrana, 2023).

Sonuç olarak İslam'ın kalbindeki şehir olan Mekke, belirli bir geleneğin belirli yükümlülükleri ve tarihsel inancını taşıyan diğer dini şehirler ile de en yoğun şekilde özdeşleştirilen kentsel çevre olmaya devam etmektedir. Mekke'ye hac ziyaretinin merkezi olması nedeniyle özellikle dünyanın dört bir yanından Müslümanlar gelmekte, bu ziyaretler Müslümanların duygularını ve İslami toplulukların kimliklerini yoğun bir şekilde etkilemekte, çok çeşitli kültürel ve etnik kimliklerden kadın ve erkekleri bir araya getirmektedir. Diğer kutsal şehirler, kendi geleneklerine inananları bir bağlılık veya belki de merak ruhuyla kendine çeker. Ancak Mekke; Endonezya, Hindistan, Pakistan, Orta Doğu, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika gibi yerlerden kadın ve erkek, zengin ve fakir, genç ve yaşlı milyonlarca Müslüman üzerinde benzersiz bir hak iddia eder. Bununla birlikte, çağdaş bir kutsal şehir olarak Mekke, belki de istisnai özelliklerinden kaynaklanan yeni bir hiper-şişirilmiş kentsel durumu da örneklemektedir. Suudi yönetimi tarafından yakın zamanda gerçekleştirilen bir dizi büyük müdahalede, Mekke'nin sembolik varlığı, şehrin tarihi dokusuna muazzam ölçekte yeni ticaret, teknoloji

ve modernizasyon unsurları getiren devasa bir bina dalgası getirmiştir. Mekke'nin bu genişlemesi ve gelişimi, şehrin dini ve tarihi mirasını modern toplu hacın gerçekleriyle uyumlu hale getirmeye odaklanmaktadır. Her yıl dünyanın dört bir yanından kutsal şehre seyahat eden milyonlarca Müslüman için Mekke, kendine özgü kentsel kimliğinde, İslam inancını ve belirli temel bağlılıkları tanımlayan inançları ve yaşam kalıplarını temsil etmeye devam etmektedir (Peer, 2012).

1.2. Medine

Arap Yarımadası'nın batı kısmında Hicaz bölgesinde, Kızıldeniz kıyısına 130 km uzaklıkta yer alan Medine şehri Mekke'ye 350 km uzaklıktadır. Şehrin kurulduğu geniş ova, kuzeyde Uhud, güneyde Air dağları, doğuda Vakim harresi (volkanik lav akıntısı) ve batıda Vebere harresi ile çevrilidir (Bozkurt ve Küçükaşcı, 2023b).

Medine'nin modernleşmesi diğer Suudi şehirlerinki kadar hızlı olmamıştır. 1925'teki Vahhâbî fethi sırasında tüm kubbelerden ve evliya mezarlarının süslemelerinden eski anıtların yerine basit beton mezarlar ve çevre duvarı yapılmıştır. Medine, İslam öncesi zamanlarda, sakinleri tarafından Yesrib olarak adlandırılan bir tarımsal yerleşim yeridir. Batı Arabistan platosunun eğimli batı ucundaki bir dağ havzasında yer alan Medine, sahip olduğu refahını bol su kaynaklarına ve antik lav akıntılarıyla verimli topraklara borçludur. Tahminen 130 çeşidi bulunan narenciye, üzüm, incir, buğday, badem ve hurma, burada yaşayan birkaç bin kişinin geçimini sağlamaktadır. Kureyş'in egemen olduğu Mekke'den farklı olarak, Medine, kavgaları şehrin istikrarsız barışını anarşiye çevirmekle tehdit eden birçok fraksiyona bölünmüştür (Al-Ansari, 2023).

Kent içi ve çevresindeki akarsular ile volkanik bölgelerde suya elverişli, yumuşak, katmanlı vadilerdeki yer altı kaynakları bu zenginliğin en önemli unsurlarıdır. Şiddetli yağışların olduğu zamanlarda bu bölgelerden gelen sular zaman zaman sellere neden olmaktadır (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2023b). Medine, Hz. Muhammed'in Mekke'den hicretinden sonra (MS 622) Müslüman toplumu kurduğu ve mezarının bulunduğu yerdir. Şehir merkezinde, Hz. Muhammed'in inşasına bizzat yardım ettiği Mescid-i Nebevi (Peygamber Camii) bulunmaktadır. Cami külliyesine yapılan eklemeler ve iyileştirmeler bir dizi halife tarafından üstlenilmiştir ve Emevi halifesi el-Valid ibn 'Abd al-Malik döneminde Hz. Muhammed'in eşlerinin odası uzantıda birleştirilmiştir. Yangın camiye ilki 1256'da ve tekrar 1481'de olmak üzere iki kez zarar vermiş ve yeniden inşası çeşitli İslam ülkelerinin dindar yöneticileri tarafından üstlenilmiştir. Sultan II. Selim, caminin içini altın kaplama mozaiklerle süslemiştir. Sultan Mahmud 1817'de kubbeyi yaptırmış ve 1839'da İslam'ın kabul ettiği renk olan yeşile boyamıştır (Glubb ve Abdo, 2023b).

İslam'dan önce Medine şehrinin bahçelerle bölünmüş dağınık mahallelerden oluştuğu bilinmektedir. Dağınık su kaynakları ve bitki örtüsü sonucunda kentin aşiret yapısı güçlenmiştir. Aşiret eğilimleri ile birlik duygusu arasındaki bu dengeye yol açan, özellikle türleri ve yerleri olan camilerdir. Yerel ve büyük camiler, farklı kabilelere özgünlük verirken birliğe öncelik veren koordineli bir ağın parçası haline gelmiştir. Örneğin Hz. Muhammed, ikamet edeceği yeri ve Mescid-i Nebevi'nin yerini seçmek için tam devesinin durduğu yere caminin yapılacağını ilan etmiştir. Bu özel konum, yerel çarşının birçok kolundan birinin sonundadır ve şehrin her köşesinden

mükemmel bir şekilde erişilebilir durumdadır. Böylece genişleyen şehrin merkezi haline gelen caminin çevresinde yavaş yavaş çeşitli aşiret merkezleri oluşmuştur. Yerel camiler, farklı mahallelerin merkezleri gibi olmuştur. Mescid-i Nebevi, şehirde önemli bir yapısal role ve büyük bir işlevsel öneme sahiptir. Caminin tam karşısındaki meydanda, canlı bir ticari alan bulunmaktadır (Ataei Hamedani vd., 201: 3). (Khosravi, 2012). Diğer taraftan Medine'de şehrin bölümlerinin hiyerarşisine izin veren üç farklı seviye bulunmaktadır. En üst kat, ana gücün merkezidir ve şehre hâkim olan halifenin ikametgâhıdır. Orta basamakta idare ve mahkeme görevlilerinin en önemli evleri yer almaktadır. Eteğinde kasaba halkı ve askerlerin lojmanları olduğu için cami, çarşı, hamam ve bostanlar yer almaktadır. Genel şemaya gelince, kamusal ve özel alanlar arasında dikkate değer bir ayırım vardır (Al-Ansari, 2023).

Sonuç olarak Hz. Muhammed'in peygamberlik döneminin büyük bölümünü yaşadığı şehir olan Medine, mekân olarak da Mescid-i Nebevî ve kabri Müslümanların gözünde özel bir anlam taşımaktadır. Öyle ki "Medine mezarımın olmasını en çok istediğim toprak parçası." (İbn Zebale, 2018:147) hadisi Müslümanların zihninde peygambere bağlılığın sembolü işlevini görmüştür.

1.3. Kudüs

Kudüs, Lut Gölü'nün bulunduğu taş ocağı bölgesinin batısında yer alan ve bu bölgeden fay çukurluklarıyla ayrılan dalgalı bir yüzey üzerine inşa edilmiştir. Kuşbakışı olarak Lut Gölü'ne 24 km, Akdeniz kıyısına 52 km uzaklıkta yer almaktadır. Deniz seviyesinden bir hayli yukarıda yer alan şehrin yüksekliği 747 metredir (Harman, 2023). Kudüs yaklaşık 400.000 Müslüman'a ev sahipliği yapmaktadır.

İslam'ın ilk zamanlarında Müslümanlar, namaz ibadetlerini kutsal şehir Kudüs'e doğru yönelerek icra ediyorlardı. Kudüs'ün ilk kible oluşu, kendilerini Yahudilik ve Hıristiyanlık peygamberlerinin varisleri olarak gören ve bu nedenle pek çok peygamberin yaşadığı ve eğitim verdiği şehre saygı duyan Müslümanlar için kutsal statüsünün bir göstergesi olmasıydı. Kudüs'te Müslümanlar için iki temel kutsal mekân bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Zeytin Dağı'nda Hz. İsa'nın göğe yükseldiği yeri işaret eden Miraç camii, diğeri ise Zion Dağı'nda, bir zamanlar cami iken hala bir Müslüman vakfı olduğu iddia edilen Hz. Davut'un Mezarı'dır.

Bu kutsal yerlere ek olarak, Kudüs'ün dini manzarası diğeri birçok cami ve anıt içermektedir. Ayrıca çok sayıda İslami okul ve kurum, nesiller boyu Müslümanların ölümlerini defnettikleri mezarlıklar ve önemli vakıf arazileri vardır (Emmett, 2001:121). Diğeri taraftan Kudüs belediye sınırları, kuzeyde kapalı olan Atarot Havalimanı'ndan güneyde Batı Şeria'daki Beytüllahim kasabasına ve Scopus Dağı ile Zeytin Dağı'na kadar uzanmaktadır. Yaklaşık 5.000 yıldır kesintisiz yerleşim yeri olduğuna inanılan Eski Şehir, her iki tarafta yaklaşık 900 metre uzunluğunda duvarlarla çevrili bir dörtgen oluşturur. Bu sınırlar içerisinde Kubbet-üs-Sahra, Mescid-i Aksa ve diğeri yapıları içeren Müslümanların kutsal yerleri bulunmaktadır.

Surların içinde yer alan bu mahallelerdeki araziler ve vakıf olarak belirlenmiş binalar, bir ailenin veya dinin sürekli olarak sürdürülmesi için vasiyet edilen veya bağışlanan mülklerdir. Bu varlıklar satılamaz ve mülklerin kiralanmasından elde edilen gelirler, çeşitli dini çabaları desteklemek için kullanılır. Örneğin, Kudüs'teki İslami vakıflar camilerin, medreselerin, mezarlıkların, hamamların,

hacı yurtlarının, muhtaç evlerinin, aşevlerinin ve yetimhanelerin inşası ve bakımında kullanılmaktadır. Surların içindeki bölgenin geri kalanı, camileri ve medreseleri ile tipik bir Ortadoğu şehridir. Bu şehirde; kiliseler, manastırlar, darülacezeler ve dini liderlerin konutları; sinagoglar bulunmaktadır. Ayrıca kentte, gizli avluları ve bahçeleri ve orta çağdan kalma tonozlu üçlü çarşı ve Yafa Kapısı ile eski Osmanlı Kalesi'nden Tapınak Dağı'na giden David Caddesi boyunca uzanan daha küçük çarşılardan oluşan mekânlar bulunmaktadır. 1860'lardan itibaren inşa edilen Eski Şehir surlarının dışındaki ilk mahalleler, esas olarak şehir merkezine batı ve kuzeybatıdan uzanan, ana yollar boyunca dağılmıştır. Bu erken Yahudi banliyöleri, Hıristiyan dini veya milliyetçi motivasyonun harekete geçirdiği Yahudi olmayan genişlemeyle paraleldir (Damper vd., 2023).

Şehirde çok çeşitli konut tipleri bulunmaktadır. Eski Şehir'de antik taşlardan yapılmış eski binalar, bazıları gecekondulara mahallelerine dönüşen 19. yüzyıl Yahudi mahalleleri; ağaçlıklı sokakları olan modern mahalleler ve özellikle yeni göçmenler için devlet tarafından inşa edilen konut projeleri bulunmaktadır. Eski Şehir'deki en yaygın temel konut birimi, dar bir koridordan girilen bir iç avlu etrafında inşa edilmiş, genellikle farklı seviyelerde olan bir yapı kompleksinden oluşmaktadır (Damper, vd., 2023)

Kudüs mimarisinin göze çarpan özelliği, eski ile yeninin, çeşitli tarzlarda bir arada bulunmasıdır. En göze çarpan özelliği, 1538-1940'ta Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından dikilen sur, büyük ölçüde esas olarak Haçlı Seferleri dönemine, ancak bazı yerlerde Bizans, Herodian ve hatta Hasmon zamanlarına tarihlenen daha önceki duvarların temelleri üzerine inşa edilmiştir. Eski Şehir'e

duvardaki yedi kapıdan herhangi birinden girilebilir. Kudüs surlarının dışına yayıldıkça, mimarisi esas olarak demir kirişler ve kırmızı kiremitli çatılarla karakterize edildiği görünmektedir. 1930'dan itibaren köklü bir değişiklik yaşanmış ve düz çatılar ve doğal olarak işlenmiş taşla kaplanmış betonarme yapılar hâkim olmuştur (Dampier vd., 2023).

Sonuç olarak İslam'ın üçüncü en kutsal şehri olarak görülmesine ve en görkemli camilerinden biriyle süslenmesine rağmen, Kudüs bir Arap veya İslam başkenti ilan edilmemiştir. Hanedan başkentleri önce Şam'da ve daha sonra Bağdat, Kahire ve İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Şehir, Emevîler tarafından bile bir eyalet başkenti olarak ilan edilmemiştir.

1.4. Bağdat

Arapça Bağdat, eski adıyla "Madīnat al-Salām" (Barış Şehri), Basra Körfezi'nin kaynak sularından yaklaşık 530 km uzaklıkta olup Dicle Nehri kenarında kurulmuş bir İslam şehridir. Bağdat, Irak'ın en büyük ve Orta Doğu'nun en kalabalık kentlerinden biridir. Şehir 500 yıl boyunca Arap ve İslam medeniyetinin en önemli kültür merkezi ve dünyanın en büyük şehirlerinden biri olmuştur. 1258 yılında Moğol hükümdarı Hülagu tarafından fethedilmiş ve önemi azalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde bir eyalet başkenti olan Bağdat, 1920'de Irak'ın başkenti olunca yeniden öne çıkmış ve sonraki yarım yüzyılda şehir olağanüstü bir şekilde büyümüş ve modern bir İslam metropolünün tüm özelliklerine sahip olmuştur (Marr ve Bahry, 2023).

Bağdat şehri, ikinci Abbasi halifesi Mansur (754-775) tarafından kurulmuştur. Mansur, Dicle boyunca Musul'a kadar uzanan uzun bir araştırmadan sonra, Dicle ile Sarat kanalının birleştiği yerde bir saray

kompleksi inşa etmeye karar vermiştir. Mansur, stratejik ve coğrafi avantajlar nedeniyle bu yeri seçtiği sonradan anlaşılmıştır (Lasner, 1982: 45). Bağdat, tarihi boyunca karşılaştığı muhtelif iniş çıkışlara rağmen, dünyadaki çok az şehrin yakalayabileceği bir mistik ve çekiciliği korumuştur. Pek çok Müslüman burayı son meşru hilafetin merkezi olarak, diğerleri ise ihtişamlarının zirvesindeyken Arap ve İslam dünyalarının kozmopolit merkezi olarak görmüştür. Daha barışçıl zamanlarda, modern Bağdat, zengin kültürel yaşamı birçok müzesi, üniversitesi ve enstitüsü ile oraya seyahat eden ve burayı evleri yapan sayısız akademisyen ve edebiyatçı tarafından ölçülebilen müreffeh ve sofistike bir şehir olmuştur. Bağdat'ı çevreleyen arazi, deniz seviyesinden 34 metre yükseklikte düz bir alüvyon ovasıdır. Tarihsel olarak şehir, Dicle'nin kuzey ve doğu kollarından gelen periyodik seller tarafından sular altında kalmıştır. Bunlar, 1956'da Sāmarrā' kasabasında Dicle üzerinde bir barajın tamamlanmasıyla sona ermiştir. Bağdat'ın kuzeyinde sellerin sona ermesi, şehrin doğuya ve batıya doğru geniş çapta genişlemesine izin vermiştir. Kuzeyde, kentsel genişleme, doğu yakasındaki Al-A'zamiyyah ve batı yakasındaki Al-Kāzimiyyah kasabalarını içine almıştır. Şehrin yaklaşık 3 km uzunluğunda ve 1,6 km genişliğinde bir dikdörtgen olan eski çekirdeği doğu yakasında yer almaktadır. Şehir, kuzeyde şimdi Al-Mu'azzam Meydanı olan Al-Mu'azzam Kapısı ve güneyde şimdi Tahrir Meydanı olan Al-Sharqī Kapısı arasında uzanmaktadır. Dikdörtgen Dicle'den doğuya, 1910'da Osmanlı valisi Nāzım Paşa tarafından yaptırılan iç sete doğru uzanmaktadır. Bağdat şehir merkezindeki Raşid Caddesi şehrin finans bölgesi olup burada birçok hükümet binasını ve bakır, tekstil ve altın çarşıları yer almaktadır.

Rashîd Caddesi'nin güneyinde, Sa'dûn Caddesi boyunca mağazalar, sinemalar ve iş ofislerinin bulunduğu bir ticaret alanı yayılmıştır. Sa'dûn'a paralel olarak, Nehir kıyısındaki Abû Nuwās Caddesi bir zamanlar şehrin gözdesi ve tanınan bir şairin adını taşıyan bir caddeye yakışır şekilde eğlence merkeziydi; ancak 1990'larda cadde eski ihtişamının çoğunu kaybetmiş ve kafeleri, restoranları ve lüks otelleri ya kapanmış ya da iş kaybı yaşamıştır (Marr ve Bahry, 2023).

Şehrin mimarisi, geleneksel iki veya üç katlı tuğla evlerden modern çelik, cam ve beton yapılara kadar değişmektedir. Genellikle kalabalık ve dar bir sokakta yer alan geleneksel Bağdat evi, kafesli pencerelere ve açık bir iç avluya sahiptir. Tipik modern orta sınıf konutları ise tuğla ve harçtan yapılmıştır ve bir bahçesi ve duvarı bulunmaktadır (Marr ve Bahry, 2023).

1.5. İstanbul

İstanbul, Haliç'in güneyinde küçük bir yarımada üzerinde, İstanbul Boğazı'na bakan dar bir körfezde, aynı adı taşıyan boğazın güney ağzında ve Avrupa yakasında kurulmuş ve daha sonra Haliç'in kuzeyine ve Boğaz'ın iki yakasında genişlemiştir. Şehrin ilk kurulduğu yer olan küçük bir yarımadaı doldurduğu ve zamanla çok geniş bir alana yayıldığı gözlenmektedir. Bu yarımada tarihi yapılarla doludur ve şehrin kalbini oluşturur (Demirkent, 2023).

665 yıllarında Bizans adıyla kurulan şehir, MS 330 yılında Roma İmparatorluğu'nun 'Yeni Roma'sı seçilmiş ve 1453'te Osmanlı'nın fethi ile İstanbul adını almıştır. Yaklaşık üç bin yıllık tarihi boyunca, Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alan şehrin stratejik konumu, ona kıtalararası ticarete önemli bir rol vermiştir. Fatih'in İstanbul'u yeniden inşası belli bir plan dâhilinde yapılmış ve İslâmî

geleneğin ayrılmaz parçası olan vakıf ve imaret sistemine uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi İstanbul da yerleşim bölgesi ve ticarî bölge olarak iki kısma ayrılmıştır. Mahallelerin yer aldığı yerleşim bölümünde her din mensubu kendine özgü hayat tarzını devam ettirmiş; mahalleler mescitlerin, kiliselerin ve sinagogların etrafında gelişme imkânı bulmuştur. Büyük Çarşı'nın ve bedestenin bulunduğu ticarî kısımda ise belirleyici olan dinî kimlik olmayıp, Müslümanlar ve gayr-i Müslimler aynı mekânda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (İnalçık, 2004).

İstanbul'u fetheden Osmanlı Devleti şehre önemli katkılarda bulunmuş ve eski uygarlıkların mirasçıları ve taşıyıcıları olmuştur. Osmanlı mimarisi zaten yerleşmiş bir üsluba sahiptir ve Osmanlılar şehri korumak ve güzelleştirmek için beceri ve kaynaklara sahiptir. İstanbul'un yeniden inşası, şehri Osmanlı dünyasının merkezi yapmayı amaçlıyordu. Bu süreçte, Bizans Konstantinopolis'inin imparatorluk mirası seçici bir şekilde sahiplenilmiş veya reddedilmiştir. Örneğin padişah Fatih Sultan Mehmet şehre girdiğinde binalarını incelemek için şehri dolaşırken Doğu Hıristiyanlığının siyasi merkezi olan Ayasofya'yı camiye dönüştürüleceğini ilan etmiştir. Böylece yapı korunmuş, güçlendirilmiş ve bir minare eklenmiştir, diğer minareler sonraki padişahlar tarafından tamamlanmıştır (Kaçar, 2012: 7). Bu kentsel program, İstanbul'un yeni kimliğini yeni bir siyasi ve kentsel düzenin merkezi olarak kurmayı ve iletmeyi amaçlamıştır.

2. İslam Kentlerinin Öne Çıkan Özellikleri

Kent tipolojileri, her kültür ve medeniyetin kendi değerleri, zihniyeti, dili, dünya görüşü ve sosyal ilişkiler sistemi, insanları, doğası ve sosyal yapıları gibi ayırt edici özelliklerine göre

tanımlanmaktadır. İslam'ın tarihsel gelişiminde, diğer tüm medeniyetler gibi, kendine has kentsel uygulamaları bulunmaktaydı. İslam Kenti aslında Müslümanların ağırlıklı olarak ya da egemen olarak yaşadıkları mekânsal ve toplumsal ilişkileri içeren bir deneyimin adıdır. İnalçık (2010: 252) İslam şehirlerinin geleneksel planlarının olduğunu, İslam şehirlerinin ticaret ve dini merkezleri ayrı ayrı organize edecek şekilde yapılandıklarını bildirmektedir. Büyük şehirler tek bir merkez etrafında değil, her biri medrese, cami, imarethane gibi fonlarla desteklenen dini ve sosyal merkezler etrafında şekillenmiştir.

İslam şehrinin genel yapısı düşünüldüğünde en dikkat çekici özelliği ticari ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü alanlar ile yerleşim alanlarının birbirinden ayrılmış olmasıdır. Uluslararası arenada önemli yeri olan eşyaların ve değerli madenlerin satıldığı dükkânların bulunduğu çarşılar cami, medrese ve ibadethanelerin çevresinde kurulmuştur. Bu konum şehrin ekonomik hayatının tam merkezinde yer almasını sağlamıştır (Raymond, 2010: 450).

İslam kentlerinin belirgin özelliklerini ön plana çıkaran unsurlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

2.1. Cami

Camiler Müslüman toplumlar için en önemli ibadet mekânlarının başında gelir. Camilerin her türlü kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinde inşa edildiği görülmektedir. Camilerin mimari özellikleri incelendiğinde yıllar boyunca çeşitli tasarımların denendiği bilinmektedir. Farklı kültürler, farklı cami tiplerini tercih eder ve genellikle dünyanın bir bölgesinde egemen olan kültür cami mimarisini de doğrudan etkilemiştir (Leaman, 2013: 8). İslam

kentlerinin en belirgin ve geleneksel özelliklerinden birisi kuşkusuz camidir. Çünkü Cami İslam kentinin merkezidir. İslam kentlerinde cami, yalnızca namaz kılma ve Allah'ı anma amacına değil aynı zamanda şehrin sosyal dokusunun bir uzantısı olarak hizmet eder. Müslümanlar namazdan önce veya sonra, birbiri ile görüşüp onları ilgilendiren her konuyu tartışabilmektedir. İslam kentlerinde cami ayrıca dinlenme yeri olarak kullanılmaktadır. Sıcak ülkelerde (Arap İslam ülkelerinin çoğu) öğle sığınağında, namazdan önce veya sonra ibadet edenler camiye gelir, abdest alır ve istirahat ederler. Çoğu zaman şehre misafir olarak gelenler başka barınacak yerleri yoksa geceyi camilerde geçirirler. Temel din öğreniminin yapıldığı medreseler, imam ve diğer din öğretmenlerinin tam zamanlı olarak öğrencilere dini rehberlik verdiği mekânlar olarak caminin bitişiğinde inşa edilir. Camiler; mahkemeler, cenaze namazları, düğün törenleri ve diğer dini törenler ve toplantılar gibi sosyal toplantılar için kullanılmıştır. Ayrıca camiler, namazdan önce ve sonra ve hatta bazı siyasi hareketler sırasında Müslümanlar için toplanma yeri işlevi görmüştür (Radwan, 2020: 4-5).

2.2. Bedesten

Bedesten ya da Kapalıçarşı, genellikle caminin avlusuna açılan kapıların hemen arkasından başlar. Öte yandan günlük hayat, sanat ve ticaret de cami ve bedestende iç içe geçmiş durumdadır. Kentin böyle bir fiziki tasarımında dini ve dünyevi amaçlar açısından bir boşluk yoktur, aksine tam bir dayanışma ve ortaklık vardır. Bu iki alan birbirini garanti eder ve birbirine hayat verir (Bammat, 1986:43).

İslam şehirlerinde bedestende yer alacak olan satıcıların belirlenmesinde güzel koku yayan satıcılarla, altın ve gümüş gibi

değerli maden satıcılarına öncelik verilmiştir. Tütsücüler, ıtrıcılar, sarraflar, kitapçılar, mücellitler, terziler, halı ve battaniye tüccarları bunların arasındadır. Şehrin uzak noktalarında ise deri, gıda, odun, çilingir, demirci ve çömlek tüccarları yerleşmiştir. Görüldüğü gibi bedesten içerisinde meslekler cami merkez alınarak niteliklerine göre sıralanmıştır (Demirci, 2003: 139).

2.3. Yönetim Binaları

İslam şehri, diğer kentsel formlardan tamamen farklıdır. Geleneksel ve tarihi İslam şehirleri, büyük açık meydanlar ve plazaların eşlik ettiği müstakil dini veya kamu kurumları gibi anıtlardan genellikle yoksundur. Kentsel form ve mimari doku uzun, kesintisiz ve süreklidir. İslami şehirler uzaktan tekdüze ve homojen görünme eğilimindedir, ancak geleneksel İslami yapılar ve binalar oldukça farklılaşmıştır. Şehirlerde her türlü kurumsal işlev, bir Cuma Camisi tarafından yerine getirilmektedir. Dolayısıyla Cami, sadece bir ibadet yeri olarak değil birincil kamu binası olarak işlev görmekte, aynı zamanda sosyal ve politik işlevler de sağlamaktadır (Stefano, 2000). Bütün bunların odak noktası olan cami, şehrin genel yaşamının ana buluşma noktası veya başka bir deyişle en önemli "Kamusal Alan" olarak kabul edilmektedir (Radwan, 2020: 4-5).

2.4. Kervansaray

Kervansaray kelimesi, Kārwan (kervan) ve Sara'yı (saray, kapalı avlulu bina) birleştiren Farsça Kārwānsarā'dan türemiştir. Bu nedenle kervansaray, kervanları barındırmak için büyük ve iyi organize edilmiş bir yapı olarak tanımlanabilir. Kervansaray, İslam dünyasında bilinen, kervanların mola verdiği ve ticaretin yapıldığı bir Orta Çağ yapısıdır. Kervansaraylar, şehirler veya yerleşim yerleri

arasındaki ticaret yolları üzerinde inşa edilmiş ve odaları merkezi avluya bakan müstahkem bir yapı olarak tasarlanmıştır (Önge, 2007).

Kervansaraylar insanların ve malların hareketi için bir yol sağlamanın yanı sıra, gezginlerin konaklamaları, bir araya gelmeleri, hikâyeleri ve nihayetinde kültürleri, fikirleri ve inançları paylaşmaları için fırsatlar sağlamaktadır. İslam kentlerinde kervansaraylar, ticari ve mesken işlevlerinin yanı sıra, yapıldıkları yöreler için büyük ekonomik, sosyal ve kültürel öneme sahiptir. Ayrıca Doğu ve Batı'dan gelen seyyahları bir araya getirerek kültür, dil, din ve geleneklerde değişim sürecinin gelişmesine yardımcı olmuştur (Mania, 2014).

2.5. Hamam

Temizlik, Kuran'da ve hadislerde hemen hemen tüm ibadetlerin şartı olarak kabul edilir. Temizlik olmadan ibadet yapılamayacağı hükmüne göre Müslümanlar elbiselerini, bedenlerini ve çevrelerini temiz tutmakla yükümlüdürler. Bu nedenle hamamın inşası, ibadet yeri olarak kullanılan cami inşasından önce gelmekte ve inşaat işçilerinin temizlik ihtiyaçları için yapıldığı bilinmektedir (Bektaşoğlu, 2008: 74). Hamam, bir İslam şehrinde en yaygın ve önemli yapılardan biridir. Çünkü hamam kent halkının temizlik ihtiyacını karşılar. Bu nedenle hamamlar İslam şehirlerinde, cami ve çarşıların yanında yer alır (Gül, 2001: 84-85).

2.6. Türbe

Türbe kelimesinin kökü, Arapça toprak anlamına gelen "turab" kelimesinden gelmektedir. Türbe kelimesi daha çok kutsal kişilerle ilişkilendirilse de (evliya, kelimenin tam anlamıyla Allah'ın dostları), padişahlar ve vezirler gibi toplumdaki bazı önemli kişilerin mezarları için de kullanılır. Yaygın inanişaya göre, tarih boyunca türbelere

defnedilenlerin, tarihsel gerçeklik ne olursa olsun, ruhani âlemlerle bağlantısı olduğu düşünülmüştür. Böylece o türbelerde gömülü olanlar genellikle Allah dostları yani evliyalar olarak görülmüştür. Türbeler, insanların ziyaretlerinde dini ve manevi duyguları yaşamalarını, bir sıkıntı ya da hastalık anında Allah'ı hatırlamalarını, hayatlarında Allah'ın varlığının bilincinde olmalarını ve psikolojik olarak rahatlamalarını sağlayacak yer ve alanlara kurulmuştur (Köse ve Ayten, 2010:53-56).

Türbelerde gömülü olan kişiler, Müslüman halk tarafından kimi zaman "manevi koruyucu" olarak görüldüğü gibi, bir bakıma bölgenin kimliğini güçlendiren bir tapu gibidirler. Müslümanlar yüzyıllar boyunca bu yerleri ziyaret etmişlerdir (Yalçın, 1996: 14). Bu algının en güzel örneği, İstanbul Boğazı'nın dört koruyucusu olduğuna dair halk arasında yaygın olan inanıştır. Buna göre Marmara Denizi tarafında Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi'nin ve Beşiktaş'ta Yahya Efendi'nin türbesi, Karadeniz tarafında Beykoz'da Yuşa (Yuşa) ve Sarıyer'de ise Telli Baba'nın türbesi bulunmaktadır. Yaygın inana göre bu türbeler İstanbul'un manevi bekçileridir (Demir ve Yıldırım, 1997: 74). İslam kentlerinde insanlar bu yerleri ibadet etmek ve isteklerini sunmak ya da sadece dua etmek, ders almak, tefekkür etmek veya "kutsal bir yere uğramak" için ziyaret etmektedir.

Sonuç

İslam kenti modeli ile ilgili literatür incelenerek İslam medeniyetinde ortaya çıkan kent ve kentleşme dinamiklerinin incelenmesi ve genel olarak İslam kentlerinin bazı kentsel özelliklerinin yanı sıra İslam şehirlerini diğer şehirlerden ayıran benzersiz özelliklerinin keşfedilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu

çalışmanın sonucunda geniş alana dağılmış şehirlerin hemen hepsinde İslam medeniyetinin izleri ve temel özellikleri görülmektedir. İslami şehircilik ve yerleşim; Kur'an ve Sünnete dayalı sosyal ve beşerî çevre açısından şekillenmiştir. Bu bağlamda İslam kentlerinin mimari temeli "Ümran"dır. Ümran, belirli bir dünya görüşü ve kozmik bir bakış açısı ile bir toplumun çevreyi yeniden inşa etmesidir (Demirci, 2003: 134). Konuya bu esaslar çerçevesinde bakıldığında, araştırmada incelenen şehir tiplerinde olduğu gibi hemen hemen tamamının Cami etrafında kurulup gelişmesi İslam şehirlerinin karakteristik bir özelliğidir. Klasik bir İslam kentinde cami, sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik faaliyetleri bir ölçüde kapsayan tüm yaşamın merkezi ve beynidir.

Cami çevresinde şekillenen kentte yaşam, caminin bir uzantısı olarak gelişir. Şehirdeki her kurumun İslam inancının gereklerine göre inşa edildiği görülmektedir. Bu anlamda, geleneksel İslam şehrinin her yerinde tevhit ilkesinin idealize edildiği görülmektedir. Kısacası, İslam şehri; tevazu ve takvanın, şefkat ve merhametin tabiatla uyum içinde olduğu ilahi otoritenin gücünü bünyesinde barındıran bir yapılar kompleksi şeklinde biçimlenmiştir.

Şehirler büyük ölçüde içinde yaşayan insanların inanç biçimine, şehirde egemen olan siyasi erkin tercihinine ve içinde bulunulan çağın siyasi koşullarına göre şekillenmektedir. Özellikle İslam şehirlerinde İslam inancının bir gereği olarak konut alanlarında mahremiyetin egemen olduğu yapılaşma düzeni hâkim olmuştur. Kentin en büyük camisi kent merkezinde önemli alışveriş mekânları ise onun etrafında yerleşmiştir. Evlerin pencereleri iç avluya bakmakta, yola bakanları ise cumbalarla örtülmektedir. Evler

genellikle müstakil ev tipi olup birbirinin güneşini engellememesine dikkat edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdin, T. (2010). A Historic Perspective of The Architecture of The Islamic World with Special Reference to Cairo, http://www.academia.edu/396379/A_historic_perspective_of_the_architecture_of_the_Islamic_world_with_special_reference_to_Cairo, (Erişim Tarihi: 07.05.2023).

Al-Ansari, A. A. Q. (2023). Second City Of Islam. <http://archive.aramcoworld.com/issue/196404/medina-second.city.of.islam.htm>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Arafat, N. R. (2012). Nablus: City of Civilizations. Chec, Cultural Heritage Enrichment Center.

Arcan, A. (2014). "Kentleşme Yazıları, Kentsel Kuramlar ve Kentleşme Politikaları", K. Özden(Ed.) içinde, Sıralı Güçlerin Uygarlık Yığılımları ve İslam Şehirleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ataei Hamedani, M. R., Hamzehnejad, M., & Noghrekar, A. (2011). A Study about the Location of Mosques in Medina during the Era of Prophet Mohammad (PBUH)(An Introduction to Principles for Determining Proper Locations for Mosques in Islamic Cities). The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar, 8(16), 3-18.

Bammat, N. (1986). "İslam'da Mekan Anlayışı". İlim ve Sanat, 12(41).

Barthold, W. (2012). İslam Medeniyeti Tarihi (Çev: Fuat Köprülü), Ankara: Akçağ Yayınları.

Bektaşoğlu, M. (2008). Anadolu'da Türk İslam Sanatı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bianca, S. (2000). Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. Institut für Orts-, & Regional-und Landesplanung. Urban form in the Arab world: past and present (Vol. 46). vdf Hochschulverlag AG.

Biçakcı, H., ve Yıldırım, C. (2018). "İslam Uygarlığı'nda Kent ve Kentleşme". Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 541-561.

Bozkurt, N., ve Küçükaşçı, M.S. (2023). "Mekke", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke#1> (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Correia, J., & Taher, M. (2015), Traditional Islamic Cities Unveiled: The Quest For Urban Design Regularity. Gremium, 21. <https://editorialrestauro.com.mx/traditional-islamic-cities-unveiled-the-quest-for-urban-design-regularity/>,(Erişim Tarihi: 18.05.2023).

Çetinkaya, B. A. (2010). "Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti-Medîne'den Medeniyete", İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22, 5-50.

Damper, M. Gordon, B. Perowne, A. H. Praver, J., & Wasserstein, B. (2023). Jerusalem. <https://www.britannica.com/place/Jerusalem>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Demir, İ., & Yıldırım, H. O. (1997). Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi ve Üveysilik. Yahya Efendi Kültür Eğitim Vakfı Yayınları.

Demirci, M. (2003). "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri", İstem, 1(2), 129-146.

Demirkent, I. (2023). "İstanbul", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istanbul#1> (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Emmett, C. F. (2001). "Jerusalem's Role As A Holy City For Muslims". *BYU Studies Quarterly*, 40(4), 119-134

Falahat, S (2014). The Model of 'Islamic City'. Re-imagining the City: A New Conceptualisation of the Urban Logic of the "Islamic city", 7-49. Springer.

Glubb, J. B., ve Abdo, E. S. (2023a). Mecca. <https://www.britannica.com/place/Mecca>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Glubb, J. B., ve Abdo, E. S. (2023b). Medina. [https://www.britannica.com/place /Medina-Saudi-Arabia](https://www.britannica.com/place/Medina-Saudi-Arabia), (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Gül, M. (2001). "İslam Şehrinin Doğuşu". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(6), 78-87.

Harman, Ö. F. (2023) "Kudüs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#1> (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Huot, J. L., Thalmann, J. P., Valbelle, D., ve Girgin, A. B. (2000). Kentlerin doğuşu. İmge Kitabevi.

İbn Zebale (2018), Aḥbârü'l-Medīne ve Ezvacu'n-Nebi, Çev. Fatih Mehmet Yılmaz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

İnalçık, H. (2004). İstanbul: Bir İslam Şehri. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 309-325.

İnalçık, H. (2010). İstanbul: Bir İslam Şehri. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9 (0), 221-242.

Kaçar, H. (2012). An Islamic City: Kostantiniyye/Istanbul: Constructing An Empire On A City. https://www.academia.edu/2197840/An_Islamic_City_Kostantiniyye_Istanbul_constructing_an_empire_on_a_city, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Karaca, C. (2012), Ekonomik Kalkınma Ve Çevre Kirliliği İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı3, 2012, Sayfa 139-156

Karaer F. ve Günlük S (2003), Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım-Çevre-Ekonomi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 197-206

Kasmi, A. (2022). Online IAP Lecture: Medinas of the Maghreb and the concept of Islamic city: Between texts and models. <https://libraries.mit.edu/akdc/2022/01/05/online-iap-lecture-medinas-of-the-maghreb-and-the-concept-of-islamic-city-between-texts-and-models/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2023).

Khosravi, H. (2012). Medina. <http://thecityasaproject.org/2012/06/medina/>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Köse, A., ve Ayten, A. (2010) Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları, İstanbul: Timaş Yayınları.

Lasner, J. (1982). Baghdad; in Dictionary of the Middle Ages. Charles Scribner's Sons; New York.

Leaman, O. (2013). "The Islamic City, Civilization and The Politics Of Nostalgia". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (31), 7-23.

Mania, İ. (2014). Gabriel Tamamshev's Caravanserai And Islamic Elements In The 19th Century Architecture Of Tbilisi. https://www.academia.edu/47712249/Gabriel_Tamamshevs_Caravanserai_And_Islamic_Elements_In_The_19th_Century_Architecture_Of_Tbilisi, (Erişim Tarihi: 13.04.2023).

Marr, A. P., ve Bahry, L. (2023). Baghdad. <https://www.britannica.com/place/Baghdad>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Mohamad, J. (1998). "Building Heaven on Earth: Islamic Value in Urban Development". *Jurnal Usuluddin*, 8, 121-134.

Omrania (2023), <https://omrania.com/inspiration/vernacular-architecture-of-makkah>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Ömer, S. (2022). The Hijrah, Urbanization and Human Development. <https://www.islamicity.org/6334/the-hijrah-urbanization-and-human-development/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2023).

Önge, M. (2007). "Caravanserais As Symbols Of Power İn Seljuk Anatolia". *Politica*, 306(21), 49-69.

Özcan, K. (2006). "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme". *METU JFA*, 23(2), 21-61.

Özçağ, M. (2004). *Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde İklim Değişikliği ve Türkiye Analizi (Yüksek Lisans Tezi)*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Özdemir, B (2009), *Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri*, Maliye Dergisi Sayı 156

Peer, B. (2012). Modern Mecca: The Transformation of a Holy City, *The New Yorker* <http://www.newyorker.com/magazine/2012/04/16/modern-mecca>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Radwan, A. (2020). "The Mosque As A Public Space In The Islamic City-An Analytical Study Of Architectural & Urban Design Of Contemporary Examples". *Journal of Architecture, Arts and Humanistic Science*, 6(30), 1-18.

Raymond, A. (2010). İslam Şehri Kavram, TDV İslam Ansiklopedisi. 38, 449-45.

Sencar, P. (2007). Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (*Yüksek Lisans Tezi*). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Stefano, B. (2000). Urban Form in the Arab World: Past and Present. London; New York, NY: Thames & Hudson.

Şahin, Y. (2000). Ekonomik Büyüme-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Mülkiye*, 220(24), 339-347.

Ulucak, R. ve Erdem, E. (2012). Çevre-İktisat İlişkisi ve Türkiye’de Çevre Politikalarının Etkinliği, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(4), 78-98.

Yalçın, A. (1996). Gönül Sultanları: İstanbul Evliyalari. İstanbul:Çelik Yayınevi.

Yıldız, İ. (2019). “İslam Kent Modeli”. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(52), 7293-7300Dura, C. (1985). Çevre Sorunları ve Ekonomi. <http://www.cihandura.com/tr/makale/cevre-sorunlari-ve-ekonom> (Erişim tarihi: 19 Ekim 2018).

BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksi Hisseleri ile Bulanık Portföy Seçimi

Furkan Göktas

orcid.org/0000-0001-9291-3912

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Bölümü
Asst. Prof. Dr., Karabuk Univ., Dep. of Business Administration
furkangoktas@karabuk.edu.tr

Fatih Güçlü

orcid.org/0000-0002-1007-4594

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Karabuk Univ., Dep. of Business Administration
fatihguclu@karabuk.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, portföy seçimi problemi Markowitz (1952)'in ortalama-varyans (OV) modeli ve bu modelin bazı eksikliklerini gidereceği düşünülen ortogonal olabilirlik OV modeli ile incelenmiştir. Çalışmanın veri setini, BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan sekiz adet hizmet sektörü şirketinin hisse senetlerine ait 01.01.2021 ve 31.12.2021 tarihleri arasındaki haftalık logaritmik getiri serileri oluşturmaktadır. Çalışmada, ortogonal OV modelinin veri setindeki asimetriyi dikkate alması nedeniyle Markowitz'in OV modelinden daha iyi sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte risk minimizasyonu odaklı yaklaşımın performans maksimizasyonu odaklı yaklaşımdan daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BIST, Bulanık Mantık, İslami Finans, Katılım Endeksi, Olabilirlik Teorisi, Portföy Seçimi, Sürdürülebilirlik.

Fuzzy Portfolio Selection with BIST Participation Sustainability Index Stocks

Abstract

In this study, the portfolio selection problem is analysed with Markowitz (1952)'s mean-variance (MV) model and the orthogonal possibilistic MV model, which is thought to overcome some of the shortcomings of Markowitz's model. The data set of the study consists of weekly logarithmic return series of the stocks of eight service sector companies listed on the BIST Participation Sustainability Index between 01.01.2021 and 31.12.2021. It is concluded that the orthogonal MV model gives better results than Markowitz's MV model since it takes into account the asymmetry in the data set. In addition, it is found that the risk minimisation-oriented approach gives better results than the performance maximisation-oriented approach.

Keywords: BIST, Fuzzy Set, Islamic Finance, Participation Index, Possibility Theory, Portfolio Selection, Sustainability.

Giriş

Etik yatırım, yeşil yatırım, ahlaki sorumluluk yatırımları gibi isimlerle literatüre giren ve özünde etik değerleri, hesap verilebilirliği ve sürdürülebilir bir çevreyi önemseyen finansal araçlara yatırım yapmayı ifade eden yatırım biçiminin günümüzdeki temsilcisi, sosyal sorumlu yatırımlardır. Dini değerleri esas alan yatırım türleri de sosyal sorumlu yatırımlar altında incelenmektedir. Dolayısıyla İslami finans

kurumları ve finansal araçları da sosyal sorumlu yatırımların bir parçasıdır (Ghoul ve Karam, 2007).

Yatırımcıların özellikle son yıllarda kurumsal sürdürülebilirlik olgusuna olan ilgisi artmıştır. Kurumsal sürdürülebilirlik, etik kaygıları yatırım kararlarıyla bütünleştirmektedir (Tekin ve Güçlü, 2023). Bu durumun neticesinde şirketler, kurumsal sürdürülebilirlikle ilgili konularda kamuoyunu aydınlatma mecburiyetine girmiştir. Özellikle halka açık şirketler, çevreye ve toplumsal konulara duyarlılıkları yönünden faaliyetlerini ve taahhütlerini sürdürülebilirlik raporları adı altında yayınlamaya başlamıştır. Bununla birlikte, sosyal sorumlu yatırımlarda bulunmak isteyen yatırımcılar için finansal araçlar çoğalmış, örneğin çevreye duyarlı projelerin finansmanında kullanılmak üzere yeşil tahvil, yeşil sukuk gibi menkul kıymetler ihraç edilmeye başlanmıştır (Alam ve diğerleri, 2023; Güçlü, 2019).

Hisse senedi piyasaları açısından sosyal sorumlu yatırım araçlarından biri, sürdürülebilirlik endeksleridir. Sürdürülebilirlik endeksleri, çevreye ve topluma duyarlı şirketlere yatırım yapmak isteyen yatırımcılara, hangi şirketlere odaklanmaları gerektiği noktasında yardımcı olmaktadır. Türkiye’de de Borsa İstanbul (BIST) bünyesinde 2014 yılından bu yana BIST Sürdürülebilirlik Endeksi hesaplanmaktadır. Refinitiv şirketi ile yapılan anlaşma çerçevesinde, endekste hangi şirketlerin yer alacağına ilişkin olarak 2021 yılından bu yana söz konusu şirketlerin puanları kullanılmaktadır. Ayrıca 2022 yılından itibaren endekse dahil en büyük ve likit şirketlerden oluşan BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi yayınlamaya başlamıştır (Borsa İstanbul, 2023a).

Daha önce de belirtildiği üzere sosyal sorumlu yatırımlar arasında yer alan İslami finansın hisse senedi ayağını İslami hisse senedi endeksleri oluşturmaktadır. Türkiye’de katılım endeksleri adıyla anılan bu endeksler, şirketleri İslami kurallar çerçevesinde faaliyet alanı ve finansal oranlar açısından değerlendirmekte, kriterleri karşılayan şirketleri endekse dahil etmektedir. Faaliyet alanı kriterleri İslam’ın yasakladığı alkol, faiz, kumar, domuz ürünleri gibi alanları kapsarken, finansal oranlar şirketlerin faizli borçları, faizli alacakları ve mahzurlu faaliyetlerden elde edilen gelirlere ilişkindir (Güçlü, 2022). Bununla birlikte hem İslami duyarlılığa sahip olup hem de çevresel ve toplumsal duyarlılıkları olan yatırımcılar için BIST tarafından 2021 yılından itibaren BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksi yayınlanmaya başlanmıştır. Söz konusu endekste, BIST Katılım Endeksi ve BIST Sürdürülebilirlik Endeksi kriterlerini birlikte karşılayan şirketler yer almaktadır (Borsa İstanbul, 2023b).

Yatırımcılar, ister sosyal sorumluluk saikiyle isterse de İslami hassasiyetlerle hareket ediyor olsun, tıpkı diğer yatırımcılar gibi hisse senedi yatırımlarından getiri elde etmeyi umarlar. Bu hedefe ulaşmak için, özellikle riski azaltma konusunda etkili bir stratejiye sahip olmaları gerekmektedir (Mussafi ve Ismail, 2021). Bu doğrultuda iyi çeşitlendirilmiş bir portföy seçimi, hisse senedi yatırımlarında riskin azaltılmasındaki en önemli faktörlerdendir. Portföy seçimi problemi, Markowitz (1952)’in ortalama - varyans (OV) modelinden bu yana güncelliğini ve önemini korumaktadır. Markowitz'in ortalama-varyans (OV) modeli, pratik bir bakış açısıyla, yatırım ağırlıklarını belirlemede halen kullanılan önemli bir araçtır (Mounir, 2021). Model, portföy seçiminin getiri dağılımlarının yalnızca ilk iki momentine

dayalı olarak yapılmasını önermiştir. Ancak birçok ampirik çalışma, varlık getirilerinin normal olmayan dağılım sergilediğini ve bu açıdan bir yatırımcının yatırım kriterlerini daha yüksek dereceli momentlere genişletmesi gerektiğini göstermektedir. Getirilerin simetrik olarak dağıldığına güvenmek veya daha yüksek momentlerin yatırım kararlarıyla ilgisiz olduğuna söylemek için geçerli nedenler olmadıkça, daha yüksek momentler göz ardı edilmemelidir (Li ve diğerleri, 2010; Mounir, 2021). Markowitz'in modeline getirilen bir diğer eleştiri, ortalamanın tahmininin oldukça zor olmasıdır (De Miguel ve diğerleri, 2009; Garlappi ve diğerleri, 2006). Bu çalışmada, Markowitz'in OV modelinin eleştiriye konu olan bazı eksikliklerini giderebilecek olan ortogonal olabilirlik OV modeli kullanılarak, BIST Sürdürülebilirlik Katılım Endeksinde yer alan hisse senetlerinden portföy seçimi yapılmıştır. Çalışmanın kapsamına, hizmet sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin hisse senetleri dahil edilmiştir.

Bu çalışmanın ana hatları şu şekildedir. Bölüm 1'de veri seti ve yöntem açıklanmıştır. Bölüm 2'de çalışmanın bulguları tartışılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında, son değerlendirmeler yapılmış ve çalışmanın kısıtlarına değinilmiştir.

1. Veri Seti ve Yöntem

Bu başlık altında çalışmada kullanılan veri seti ve kullanılan modeller açıklanmıştır.

1.1. Veri Seti

Çalışma kapsamına BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksinde bulunan hizmet sektörü şirketlerinin hisse senetleri dahil edilmiştir. Söz konusu hisse senetleri AKSEN, BIMAS, DOAS, ENJSA, MAVI,

MPARK, PGSUS ve THYAO olarak sıralanabilir. Yapılan uygulamada 01.01.2021 ve 31.12.2021 tarihleri arasındaki haftalık logaritmik getiri veri seti kullanılarak optimal portföyler oluşturulmuştur ve çeşitli analizler yapılmıştır. Ayrıca oluşturulan portföylerin 2022 yılındaki gerçekleşmiş getirileri ve performansları hesaplanmıştır. Çalışmanın verileri, Thomson Reuters Eikon veritabanından elde edilmiştir.

1.2. Modeller

Bu çalışmada kısa pozisyon alınabildiği ve risksiz varlığın bulunmadığı varsayımları altında Markowitz (1952)'in OV modeli ve Gökteş (2023)'in ortogonal olabilirlik OV modeli kullanılmıştır.

OV modelinde beklenen performans, birim standart sapma başına ortalama olarak tanımlanabilir. Bunu maksimum yapan portföy aşağıdaki maksimizasyon probleminin optimal sonucudur. Burada logaritmik getirilerin ortalama vektörü μ ile, kovaryans matrisi Σ ile gösterilmiştir. $\bar{1}$ tüm elemanları 1 olan sütun vektörüdür. Portföydeki varlıkların ağırlık vektörü w ile, bu vektörün transpozu ise w^T ile gösterilmiştir. Bu çalışmada μ ve Σ yerine bunların yansız tahminicileri kullanılmıştır.

$$\max_{w^T \bar{1}=1} \frac{w^T \mu}{\sqrt{w^T \Sigma w}} \quad (1)$$

Eğer $\mu^T \Sigma^{-1} \bar{1} > 0$ sağlanıyorsa (1)'in optimal sonucu aşağıdaki gibidir (Okhrin ve Schmid, 2006). Burada Σ^{-1} ile kovaryans matrisin ters matrisi gösterilmiştir.

$$\frac{\Sigma^{-1} \mu}{\mu^T \Sigma^{-1} \bar{1}} \quad (2)$$

OV modelinde standart sapma ile verilen riski minimum yapan portföyde aşağıdaki gibi bulunur (Okhrin ve Schmid, 2006).

$$\frac{\Sigma^{-1} \bar{1}}{\bar{1}^T \Sigma^{-1} \bar{1}} \quad (3)$$

Markowitz'in OV modelinin aksine veri setindeki asimetriyi dikkate alan birçok model mevcuttur. Çünkü ilk iki momentten daha yüksek momentler de önemli bilgi içerir (Bhattacharyya ve diğerleri, 2011; Duran ve Bommarito, 2011). Üçgensel bulanık sayılara dayandığından kullanım kolaylığı olan ortogonal olabilirlik OV modeli bunlardan biridir (Göktaş, 2023).

Üç parametre ile temsil edilen üçgensel bulanık sayılar, (r_1 , r_2 , r_3) ile gösterilir. Burada getiri için en kötü durum öngörüsü r_1 ile, temel durum öngörüsü r_2 ile, en iyi durum öngörüsü r_3 ile gösterilmiştir. r_1 , r_2 ve r_3 farklı şekillerde belirlenebilir. Taş ve diğerleri (2016)'da r_1 , r_2 ve r_3 sırasıyla minimum, ortalama ve maksimum istatistikleri kullanılarak belirlenmiştir. Bu çalışmada da söz konusu yaklaşım benimsenmiştir. Ortogonal olabilirlik OV modelinde, varlık getirileri arasındaki olabilirlik korelasyonu her zaman için 0 olarak bulunur. (r_1 , r_2 , r_3) ile verilen olabilirlik dağılımının olabilirlik ortalaması aşağıdaki gibidir (Göktaş ve Duran, 2019).

$$a := \frac{r_1 + 2r_2 + r_3}{4} \quad (4)$$

(r_1 , r_2 , r_3) ile verilen olabilirlik dağılımının olabilirlik standart sapması ise aşağıdaki gibidir (Göktaş ve Duran, 2019).

$$b := \frac{r_3 - r_1}{6} \quad (5)$$

Olabilirlik performansı, birim olabilirlik standart sapması başına olabilirlik ortalaması olarak tanımlansın. Olabilirlik performansını maksimum yapan portföyde i . varlığın ağırlığı, (4) ve (5)'teki bilgiler doğrultusunda aşağıdaki gibi bulunur. Burada a_i ve b_i sırasıyla i . varlığın olabilirlik ortalaması ve standart sapmasıdır. Burada n adet varlığın olduğu ve paydanın pozitif olduğu varsayılmıştır (Göktaş, 2023). Açık ki (6), (2)'nin ortogonal olabilirlik OV modelindeki karşılığıdır.

$$\frac{a_i}{b_i^2 \sum_{i=1}^n \frac{a_i}{b_i^2}} \quad (6)$$

Olabilirlik standart sapmasını minimum yapan portföyde i . varlığın ağırlığı ise aşağıdaki gibi bulunur (Göktaş, 2023).

$$\frac{1}{b_i^2 \sum_{i=1}^n \frac{1}{b_i^2}} \quad (7)$$

Açık ki (6), (2)'nin ortogonal olabilirlik OV modelindeki karşılığı iken (7) de (3)'ün aynı modeldeki karşılığıdır. (2) ve (3)'ün (6) ve (7)'ye olan temel üstünlüğü varlık getirilerinin korelasyon yapısının esnek bir şekilde belirlenebilmesi iken (6) ve (7)'nin (2) ve (3)'e olan temel üstünlüğü veri setindeki asimetrinin dikkate alınabilmesidir.

2. Bulgular ve Tartışma

Tablo 1’de sırasıyla minimum, ortalama ve maksimum istatistikleri kullanılarak belirlenen (r_1 , r_2 , r_3) olabilirlik dağılımının parametreleri her bir hisse senedi için verilmiştir.

Tablo 1: Olabilirlik Dağılımları İçin Parametreler

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
r_1	-0.116	-0.167	-0.184	-0.141	-0.176	-0.165	-0.084	-0.085
r_2	0.019	-0.004	0.008	0.00121	0.006	0.008	0.002	0.008
r_3	0.133	0.097	0.259	0.120	0.115	0.115	0.194	0.183

Tablo 2’de logaritmik getirilerin ortalaması (K1), standart sapması (K2), olabilirlik ortalaması (K3) ve olabilirlik standart sapması (K4) gösterilmiştir. S1, S2,....., S8 ise hisse senedi kodlarının alfabetik olarak sıralanmış halidir.

Tablo 2: Hisse Senetleri Hakkında Bilgiler

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
K1	0.019	-0.004	0.008	0.001	0.006	0.008	0.002	0.008
K2	0.057	0.039	0.072	0.053	0.057	0.055	0.062	0.055
K3	0.014	-0.019	0.023	-0.005	-0.013	-0.009	0.029	0.028
K4	0.041	0.044	0.074	0.044	0.048	0.047	0.046	0.045

Tablo 3’te logaritmik getirilerin lineer korelasyon matrisinin tahmincisi verilmiştir. Söz konusu matris simetriktir ve köşegeni 1’lerden oluşur. Buna göre logaritmik getiriler arasında genellikle pozitif yönlü lineer ilişki vardır. Sadece S1 ile S7 - S8 ikilisi arasında negatif lineer ilişki vardır.

Tablo 3: Lineer Korelasyon Matrisi

	S1	S2	S3	üS4	S5	S6	S7	S8
S1	1	0.17	0.37	0.41	0.01	0.20	-0.12	-0.03
S2		1	0.18	0.38	0.40	0.34	0.23	0.32
S3			1	0.32	0.31	0.21	0.09	0.05
S4				1	0.49	0.45	.0.05	0.22
S5					1	0.47	0.37	0.44
S6						1	0.17	0.38
S7							1	0.77
S8								1

Tablo 4’te optimal portföyler verilmiştir. Burada (2) ile bulunan ve beklenen performansı maksimum yapan portföy P1 ile, (3) ile bulunan ve standart sapmayı minimum yapan portföy P2 ile, (6) ile bulunan ve olabilirlik performansını maksimum yapan portföy P3 ile, (7) ile bulunan ve olabilirlik standart sapmasını minimum yapan portföy P4 ile gösterilmiştir. Görüldüğü üzere P2 ve P4 sadece uzun pozisyonlardan oluşurken yani tüm varlıkların ağırlıkları pozitifken, P1 ve P2’de S2’nin ve S4’ün kısa pozisyonu bulunmaktadır yani S2’nin ve S4’ün ağırlığı negatiftir.

Tablo 4: Optimal Portföylerin Ağırlık Vektörleri

	P1	P2	P3	P4
S1	1.955	0.223	0.446	0.160
S2	-1.337	0.416	-0.553	0.141
S3	-0.049	0.035	0.232	0.050
S4	-1.429	0.021	-0.140	0.144
S5	0.952	0.034	-0.297	0.116
S6	0.290	0.086	-0.217	0.125
S7	-0.578	0.162	0.737	0.127
S8	1.197	0.024	0.792	0.137

Optimal portföylerin ortalama (K1), standart sapma (K2), olabilirlik ortalaması (K3), olabilirlik standart sapması (K4), beklenen performans (K5) ve olabilirlik performansı (K6) değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Optimal Portföyler Hakkında Bilgiler

	P1	P2	P3	P4
K1	0.058	0.004	0.018	0.006
K2	0.111	0.031	0.078	0.033
K3	0.061	0	0.072	0.005
K4	0.141	0.022	0.063	0.017
K5	0.518	0.141	0.226	0.181
K6	0.437	0	1.139	0.297

Tablo 6'da söz konusu kriterler bazında optimal portföylerin sıralamaları verilmiştir. Altı kriter birlikte değerlendirildiğinde bulunan sıralama toplamlarına göre; P3, P1, P4 ve P2 sıralaması elde

edilmiştir. Buna göre olabilirlik ortogonal OV modeli ile bulunan P3 (P4), Markowitz'in OV modeli ile bulunan P1'e (P2'ye) göre daha iyi bir tercih olabilir. Ayrıca K5 (K6) ile tanımlanan performansı maksimum yapmak yani P1 (P3) portföyünü oluşturmak, K2 (K4) ile tanımlanan riski minimum yapmaya göre yani P2 (P4) portföyünü oluşturmaya göre daha iyi bir tercih olabilir.

Tablo 6: Optimal Portföylerin Sıralamaları

	P1	P2	P3	P4
K1	1.	4.	2.	3.
K2	4.	1.	3.	2.
K3	2.	4.	1.	3.
K4	4.	2.	3.	1.
K5	1.	4.	2.	3.
K6	2.	4.	1.	3.
Toplam	14	19	12	15

Şimdiye kadar verilen tablolarda eğitim periyodu için bilgiler yer almaktadır. Tablo 7'de test periyotunda haftalık ortalama gerçekleşmiş getiri (GG), Markowitz'in MV modelinde gerçekleşmiş performans (GP1) ve ortogonal olabilirlik OV modelinde gerçekleşmiş performans (GP2) değerleri verilmiştir. GP1 ve GP2 bulunurken gerçekleşmiş getiri, ilgili model ile eğitim periyodu için bulunan risk değerine bölünmüştür.

Tablo 7: Test Periyodu İçin Bilgiler

	P1	P2	P3	P4
GG	0.064	0.024	0.051	0.026
GP1	0.577	0.770	0.648	0.792
GP2	0.456	1.049	0.802	1.588

Tablo 8’de söz konusu kriterler bazında optimal portföylerin sıralamaları verilmiştir. Görüldüğü üzere ortogonal olabilirlik OV modeli ile bulunan P3 (P4), Markowitz’in OV modeli ile bulunan P1’e (P2’ye) oranla daha yüksek performans vermiştir. Buna karşın yüklü uzun ve kısa pozisyonlardan oluştuğundan P1’in gerçekleşmiş getirisi en yüksektir. Öte yandan gerçekleşmiş performans açısından P1 son sıradadır. Bu durum De Miguel ve diğerleri (2009)’nde incelendiği üzere portföy normunu sınırlayarak performansın artırılacağı hipotezi ile uyumludur.

Tablo 8: Test Periyodu İçin Sıralamalar

	P1	P2	P3	P4
GG	1.	4.	2.	3.
GP1	4.	2.	3.	1.
GP2	4.	2.	3.	1.
Toplam	9	8	8	5

Görüldüğü üzere performans maksimizasyonuna dayanan P1 ve P3, risk minimizasyonuna dayanan P2 ve P4’e oranla daha yüksek haftalık getiri getirmiştir. Buna karşın P1 ve P3’ün gerçekleşmiş performansları P2 ve P4’ün gerçekleşmiş performanslarından daha düşüktür. Bu durum De Miguel ve diğerleri (2009)’nde ve Garlappi ve

diğerleri (2006)'nde verildiği üzere ortalamanın tahmininin oldukça zor olduğu ve bu nedenle portföy seçiminde ortalamanın yansız tahmincisinin doğrudan kullanılmasının sakıncaları olduğu bilgisi ile örtüşmektedir. Öte yandan bu durum Tablo 6 için yapılan değerlendirmeler ile örtüşmemektedir. Başka bir deyişle eğitim ve test periyotlarında bu açıdan benzer sonuçlar elde edilmemiştir.

Sonuç

Portföy seçimi, yatırımcıların risk-getiri dengesini gözeterek sağlıklı bir hisse senedi yatırımı gerçekleştirebilmelerini sağlayan kritik önemde bir karardır. Markowitz (1952)'in temellerini attığı Modern Portföy Teorisi, risk-getiri dengesini açıklayan en önemli teori olarak halen büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Bununla birlikte modelin birtakım eksiklikleri olduğu da literatürde sıklıkla tartışılan konular arasındadır. Bu bağlamda bu çalışmada, gerekli teorik bilgiler verildikten sonra BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksi kapsamında uygulama yapılmıştır. Bir İslami hisse senedi endeksi olan BIST Katılım Endeksi ile BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde ortak olarak yer alan hisse senetlerinden oluşan BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksi, hem İslami hassasiyetlere hem de sosyal sorumluluk duygusuna ve çevresel duyarlılığa sahip yatırımcıları hedefleyen bir yatırım alternatifidir.

Yapılan uygulamada 2021 yılındaki haftalık logaritmik getiriler kullanılmıştır ve 2022 yılı test periyodu olarak belirlenmiştir. Eğitim periyodu için yapılan analizlere paralel olarak test periyotunda, ortogonal olabilirlik OV modelinin Markowitz'in OV modelinden daha iyi sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu durumun temel nedeni

Markowitz'in OV modelinin aksine ortogonal OV modelinin veri setindeki asimetriyi dikkate almasıdır. Ayrıca test periyotunda, risk minimizasyonu odaklı yaklaşımın performans maksimizasyonu odaklı yaklaşımdan daha iyi sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu durum literatürdeki De Miguel ve diğerleri (2009) gibi bazı çalışmalarla uyumludur. Öte yandan bu çalışma kapsamında örneklem dışı herhangi bir analiz yapılmadığından bu çalışmada elde edilen sonuçlar genelleştirilemez. Ayrıca çalışmada kullanılan bulanık modelin kendine has eksiklikleri vardır. Örneğin söz konusu model ile varlık getirilerinin korelasyon yapısı esnek bir şekilde belirlenemez. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise İslami finans ilkeleri uyarınca kısa pozisyon alma (açığa satış) yasağının analitik çözüm elde etmek için ihmal edilmiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

Alam, A., Tri Ratnasari, R., Latifathul Jannah, I. ve El Ashfahany, A. (2023). Development and evaluation of Islamic green financing: a systematic review of green sukuk. *Environmental Economics*, 14(1), 61-72. doi:10.21511/ee.14(1).2023.06

Bhattacharyya, R., Kar, S. ve Majumder, D. D. (2011). Fuzzy mean–variance–skewness portfolio selection models by interval analysis. *Computers & Mathematics with Applications*, 61(1), 126-137. doi.org/10.1016/j.camwa.2010.10.039

Borsa İstanbul. (2023a). Sürdürülebilirlik Endeksleri. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri> adresinden erişildi.

Borsa İstanbul. (2023b). Katılım. 22 Temmuz 2023 tarihinde <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri> adresinden erişildi.

De Miguel, V., Garlappi, L., Nogales, F. J. ve Uppal, J. (2009). A generalized approach to portfolio optimization: improving performance by constraining portfolio norms. *Management Science*, 55(5), 798 - 812. <https://www.jstor.org/stable/40539189>

Duran, A. ve Bommarito, M. J. (2011). A profitable trading and risk management strategy despite transaction costs. *Quantitative Finance*, 11(6), 829-848. doi.org/10.1080/14697680903449815

Garlappi, L., Uppal, R. ve Wang, T. (2006). Portfolio selection with parameter and model uncertainty: a multi-prior approach. *The Review of Financial Studies*, 20(1), 41-81. doi.org/10.1093/rfs/hhl003

Ghoul, W. ve Karam, P. (2007). MRI ve SRI mutual funds: a comparison of Christian, Islamic (morally responsible investing), and socially responsible investing (SRI) mutual funds. *The Journal of Investing*, 16(2), 96-102. [doi:10.3905/joi.2007.686416](https://doi.org/10.3905/joi.2007.686416)

Göktaş, F. ve Duran. A. (2019). A new possibilistic mean-variance model based on the principal components analysis: An application on the Turkish holding stocks. *Journal of Multiple-Valued Logic & Soft Computing*, 32(5-6), 455-476.

Göktaş, F. (2023). Ortogonal olabilirlik ortalama – varyans modeli. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(Ek Sayı), 29-41. doi.org/10.47495/okufbed.1217550

Güçlü, F. (2019). The rise of environmental consciousness in Islamic finance: green sukuk. C. Aydın ve B. Darici (Ed.), *Handbook of Energy and Environment Policy* içinde (ss. 245-259). Berlin: Peter Lang. [doi:10.3726/b16350](https://doi.org/10.3726/b16350)

Güçlü, F. (2022). İslami duyarlılık portföy performansını etkiler mi? İslami hisse senedi yatırımlarına farklı bir bakış açısı. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(1), 105-128. doi:10.30626/tesamakademi.1022807

Li, X., Qin, Z. ve Kar, S. (2010). Mean-variance-skewness model for portfolio selection with fuzzy returns. *European Journal of Operational Research*, 202(1), 239-247. doi:10.1016/j.ejor.2009.05.003

Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91. doi.org/10.2307/2975974

Mounir, A. M. (2021). Prudence and temperance in portfolio selection with Shariah-compliant investments. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 14(4), 753-766. doi:10.1108/IMEFM-07-2019-0292

Mussafi, N. S. M. ve Ismail, Z. (2021). Optimum risk-adjusted Islamic stock portfolio using the quadratic programming model: An Empirical Study in Indonesia. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(5), 839-850. doi:10.13106/JAFEB.2021.VOL8.NO5.0839

Okhrin, Y. ve Schmid, W. (2006). Distributional properties of portfolio weights, *Journal of Econometrics*, 134(1), 235-256. doi.org/10.1016/j.jeconom.2005.06.022

Taş, O., Kahraman, C. ve Guran, C. B. (2016). A scenario based linear fuzzy approach in portfolio selection problem: application in the Istanbul Stock Exchange. *Journal of Multiple-Valued Logic & Soft Computing*, 26(3-5), 269-294.

Tekin, H. ve Güçlü, F. (2023). Environmental, social, governance investing, covid-19, and corporate performance in Muslim countries. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 9(1), 107-132. doi:10.21098/jimf.v9i1.1592

Science Fiction to Real Life: Bing AI as An Investment

Advisor

İnci Merve Altan

orcid.org/0000-0002-6269-7726

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Asst. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University

ialtan@bandirma.edu.tr

Metin Kılıç

orcid.org/0000-0002-5025-6384

Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University

metinkilic@bandirma.edu.tr

Abstract

Nowadays, generative artificial intelligence models have extensive applications, including finance. Artificial intelligence models in finance synthesise data to assist analysts in generating financial reports, detecting risks, predicting market trends, and optimising portfolios for managers and investors. However, it is crucial to determine the effectiveness of these financial functions. Therefore, this study aims to explore the financial capabilities of artificial intelligence in the finance domain and evaluate its performance through a case study on investment analysis. Within the scope of the study, a text-based artificial intelligence engine, Bing AI, was utilised to explore the financial capabilities of artificial intelligence. Bing AI was tasked with creating portfolios for companies listed on the BIST100 index based on

their financial statements from 2019-2022, according to modern and traditional portfolio theories. The success of artificial intelligence in the financial field was evaluated by calculating the risk and return of the portfolio recommended by Bing AI for the period January 2023–November 2023. The findings indicate that Bing AI has the potential to partially support individuals with basic financial knowledge, but there is a need for further development in the application of finance.

Keywords: BIST, Portfolio Management, Artificial Intelligence, GPT, Bing AI.

Bilim Kurgudan Gerçek Hayata: Yatırım Danışmanı Olarak Bing AI

Özet

Günümüzde üretken yapay zekâ modelleri finansın da dâhil olduğu oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Finans alanında yapay zekâ modelleri verileri sentezleyerek analistlere; finansal rapor oluşturmada, risk tespit etmede, piyasa eğilimlerini tahmin etmede ve portföyleri optimize etmede yöneticilere ve yatırımcılara yardımcı olmaktadır. Ancak bütün bu finansal işlevleri ne derece etkin yerine getirdiğini belirlemek oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmada yapay zekânın finansal yeteneklerinin keşfedilmesi, yatırım analizi örnek olay incelemesi yoluyla performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, yapay zekânın finansal yeteneklerinin keşfedilmesi amacıyla, metin tabanlı bir yapay zekâ motoru olan Bing AI kullanılmıştır. Bing AI'dan BİST100 endeksindeki işletmelerin 2019-2022 dönemindeki finansal tablolarını dikkate alarak, modern ve geleneksel portföy teorilerine göre portföyler

oluşturması istenmiştir. Bing AI'nın önerdiği portföyün Ocak 2023-Kasım 2023 dönemindeki risk ve getirisi hesaplanarak, yapay zekânın finansal alandaki başarısı değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Bing AI'nın finansal alanda temel bilgiye sahip kişilere kısmen de olsa destek olabilecek durumda olduğunu; ancak finansın uygulama alanında geliştirilmesine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: BİST, Portföy Yönetimi, Yapay Zekâ, GPT, Bing AI.

Introduction

Natural Language Processing (NLP) is a subfield of artificial intelligence (AI) in which algorithms capable of understanding, processing, and generating human language are developed (Jurafsky & Martin, 2014). Large language models (LLMs), which can quickly evaluate large amounts of numerical and textual content, solve problems, and provide unique insights, have brought a new breath to NLP (Touvron et al., 2023; Callanan et al., 2023; Wang, Li, Wu, Soon, & Zhang, 2023). Generative Pre-trained Transformer (GPT), which is a type of LLM that can perform various NLP tasks such as answering questions and summarising the given text, is groundbreaking in many areas (George, George & Martin, 2023; Callanan et al., 2023; Fatouros, Soldatos, Kouroumalis, Makridis & Kyriazi, 2023).

The company that creates GPT models, OpenAI, keeps refining the architecture by expanding training on more datasets, adding new layers to GPT models, and making technical improvements. So much so that GPT-1, which was first developed in 2018, can be trained on a large dataset and understand and copy patterns in human language (Radford, Narasimhan, Salimans, & Sutskever, 2018). GPT-2, released

in 2019, can create realistic human-like texts (OpenAI, 2019). GPT-3, which was introduced in 2020 and has a customisable structure, provides outstanding results in many tasks such as text completion, translation, and question-answering (OpenAI, 2021). Finally, in March 2023, GPT-4, which can compose songs, write scripts, or create creative and technical writing tasks with users, such as learning the user's writing style and generating safe and useful answers, was introduced as the successor of GPT-3 (OpenAI, 2023).

ChatGPT, a special version of the constantly evolving GPT architecture finely tuned for conversational applications, was released towards the end of 2022. The launch of ChatGPT has attracted a lot of people's attention. ChatGPT is described as the fastest-growing consumer application, as it reached one million users within five days of its launch (Hofert, 2023).

Microsoft introduced Bing AI in early 2023, an AI-powered search engine that uses advanced techniques to provide answers to questions, powered by OpenAI's Prometheus Model 1. Bing AI combines its answers with the creative reasoning abilities of advanced GPT models (Krause, 2023). The most important difference between GPT-4 enabled Bing AI and GPT-3 enabled ChatGPT is that its current data is reliable data obtained from web pages, encyclopaedias, and pictures. The explanation is that it can perform certain specific tasks, such as making weather forecasts.

The reasons why artificial intelligence applications are so widespread today in terms of academia, industry, and individual users are health (Casella, Montomoli, Bellini & Bignami, 2023; Li, Dada, Kleesiek & Egger, 2023; Biswas, 2023), education (Adeshola &

Adepoju, 2023; Grassini, 2023; Biswas, 2023), business (George et al., 2023; Chu, 2023; Derdiyok, Unal & Doğru, 2023; Ahangar & Fietko, 2023; Dowling & Lucey, 2023; Fatouros et al., 2023; Guo, Xu, & Yang, 2023), etc. This is due to the fact that it offers services in many different areas. Especially, The capabilities of artificial intelligence are beyond human power in the field of finance and have begun to be described as powerful tools that can improve various aspects of financial analysis (Krause, 2023). Therefore, by synthesising data, artificial intelligence models help analysts, managers, and investors achieve high performance in creating financial reports, detecting risks, predicting market trends, and optimising portfolios (Forbes, 2023). It is important to determine to what extent it fulfils all these functions. Because of this, the study's objectives are to ascertain artificial intelligence's financial aptitude in the domain of finance and assess its effectiveness using a case study on investment analysis. By exposing the advantages and disadvantages of artificial intelligence applications, it seeks to significantly advance the rapidly evolving field of financial analysis backed by AI. Furthermore, when the literature was examined, no similar study examining the investment consultancy of the GPT-4 enabled Bing AI application for BIST data was found, and the study is a first in this respect.

There are four sections to the study. The first section provides general information regarding GPTs and large language models in artificial intelligence, along with an explanation of their applications. In order to uncover the financial capabilities of artificial intelligence and assess its performance through an investment analysis case study, a conceptual framework derived from studies on the application of AI

in finance was created in the second part. In the third part, the risk and return of the portfolio were analysed by building a portfolio using BIST100 data on the Bing AI application. Ultimately, the results are explained in the fourth chapter.

Literature

The dynamic structure of finance has become more understandable and interpretable with artificial intelligence models. In particular, LLMs and generative artificial intelligence applications are among the biggest supporters of the development of finance. Researchers and industries have worked to specialise artificial intelligence in the field of finance with various LLMs regulated in financial NLP fields such as InvestLM (Yang, Tang & Tam, 2023), FinMA (Xie, Han, Zhang, Lai, Peng, Lopez-Lira & Huang, 2023), FinEval (Zhang, Cai, Liu, Yang, Dai, Liao, Qin, Li, Liu, Liu, Zhu, Wu, Guo, & Chen, 2023), FinGPT (Wang, Yang, & Wang, 2023; Yang, Liu, Wang, 2023), Gpt-finRE (Rajpoot & Parikh, 2023), FinVis-GPT (Wang, Li, Wu, Soon & Zhang, 2023), FinBERT (Liu, Huang, Huang, Li, Zhao, 2021; Huang, Wang & Yang, 2023; Araci, 2019) and BloombergGPT (Wu, Irsoy, Lu, Dabrovolski, Dredze, Gehrmann, Kambadur, Rosenberg & Mann, 2023).

Although studies have been conducted on a wide range of topics using ChatGPT and Bing AI, two special versions of the GPT architecture finely tuned for speech applications, the studies generally focus on education (Adeshola & Adepoyu, 2023; Grassini, 2023; Biswas, 2023a), health (Casella et al., 2023; Li et al., 2023; Biswas, 2023b; Pradana, Elisa & Syarifuddin, 2023), and finance (Wenzlaff & Spaeth, 2022; Hofert, 2023; Derdiyok et al., 2023; Guo, Xui & Yang, 2023;

Ahangar & Fietko, 2023; Dowling & Lucey, 2023). Some studies using artificial intelligence in the field of finance are summarised below.

Krause (2023) examined the applications of ChatGPT, Bard, and Bing AI language models in the field of finance. According to the findings of the study, these three major language models show significant potential for improving financial analysis, automating tasks, and providing valuable information.

Fatouros et al. (2023) conducted sentiment analysis in the financial field with ChatGPT in their study. They conducted a comprehensive examination by subjecting ChatGPT to various requests on a meticulously curated dataset comprising headlines related to forex news, employing a zero-shot prompting approach. With this study, they shed light on the potential of ChatGPT to significantly increase sentiment analysis in financial applications.

Callanan et al. (2023) used exam questions from the Chartered Financial Analyst (CFA) Programme to make a comprehensive evaluation of ChatGPT1 and GPT-42 in financial analysis, taking into account Zero Shot, Chain of Thought (CoT), and Low Shot, in order to examine whether GPT models are financial analysts or not. They examined whether intelligence models would pass the test. Their study sheds light on the financial foundations of future LLMs.

Derdiyok et al. (2023) investigated ChatGPT's ability to detect the financial status of companies. They aimed to comprehensively analyse the financial statements of the companies traded in Borsa Istanbul by using the capital structure score, profitability score related to the income and expense statement, and cash flow score related to the cash flow statement. To examine how successful the scores

measured by ChatGPT were, they tracked the development of certain performance criteria in the year after the score was calculated. According to their findings, they have found that ChatGPT, which is still in its development stage, can successfully detect the financial situations of publicly traded companies on the stock exchange, provided the necessary data for analysis is provided.

Küçüker (2023) basic-level questions created on financial accounting, cost-management accounting, and auditing themes were directed to the model, and evaluations were done within the scope of the responses received in order to assess ChatGPT's proficiency in fundamental accounting concerns. In accordance with the study's conclusions, he said that ChatGPT might have a lot of chances for use in the accounting industry in the years to come, but that the model's features needed to be developed for accounting applications.

Studies in the literature about the financial success of artificial intelligence show the potential of artificial intelligence to replace humans. However, it is noteworthy that the majority of the studies were carried out via ChatGPT. The fact that ChatGPT cannot access current data and the last training date is January 2022 limits the studies. The fact that there are many artificial intelligence models other than ChatGPT casts doubt on the emphasis of most studies in the literature that artificial intelligence needs to be developed. Accordingly, in order to examine the financial capabilities of artificial intelligence, Bing AI's investment recommendations are examined in the next section.

Case Study

The capabilities of artificial intelligence in the field of finance are beyond human power. Therefore, it is known that artificial intelligence models can help analysts, managers, and investors with superhuman performance in creating financial reports, detecting risks, predicting market trends, and optimising portfolios by synthesising data (Forbes, 2023). One of the questions that needs to be determined is how effectively and correctly it carries out all these functions. For this reason, Bing AI with the GPT-4 feature, which is a text-based artificial intelligence engine that can perform the functions of providing information to users, answering questions, and creating content, was used in the study.

To measure Bing AI's financial investment advisory ability, it was first asked how many stocks an ideal portfolio should consist of. Bing AI answered this question briefly as follows: you can aim for 6-7 stocks in a portfolio up to 100,000 TL, and up to 10 stocks in larger portfolios. Based on this answer, Bing AI was asked to select six stocks in BIST100 according to traditional and modern portfolio theories, taking into account the 2019–2022 balance sheets and income statements. However, it recommended a portfolio consisting of the same stocks, according to both traditional and modern portfolio theories. The portfolio created by Bing AI is given in Table 1.

Table 1: Portfolio created by Bing AI

Notation	Stock's Name
AKBNK	Akbank Inc.
GARAN	Türkiye Garanti Bank Inc.
ASELS	Aselsan Electronic Industry and Trade Inc.
THYAO	Turkish Airlines Inc.
TTKOM	Türk Telecommunication Inc.
KCHOL	Koç Holding Inc.

When the portfolio produced by Bing AI in Table 1 is examined, it is seen that it consists of stocks belonging to businesses operating in the banking, IT, transportation, and industry sectors. When Bing AI was asked about the weight of stocks in the portfolio, it stated that they were of equal weight. However, although it was asked to calculate the risk and return of the portfolio, it stated that it did not have the ability to do this and suggested that it consult a financial advisor.

In order to make a more realistic assessment of the financial success of the portfolio created by Bing AI, the risk and return of the portfolio must be known. For this, first the risks and returns of the stocks included in the portfolio must be determined. The returns of the stocks are determined by eq. (1) (Güçlü & Şekkeli, 2020).

$$E(R) = \frac{P - P_0}{P_0} \quad (1)$$

Here $E(R)$ is the expected return of the stock, P is the future value prediction of the stock, and P_0 is the present value of the stock.

Monthly returns, variance, and standard deviation values for 2023, calculated by substituting the monthly data obtained from investing.com into eq. (1) of the stocks in the portfolio created by Bing AI based on the financial statements of the 2019–2022 period, are given in Table 2.

Table 2: Risk and monthly return values of stocks in 2023*

	AKBNK	GARAN	ASELS	THYAO	TTKOM	KCHOL
January	-0.13	-0.20	-1.00	-0.02	-0.16	-0.09
February	0.03	-0.03	-0.03	0.04	-0.12	0.01
March	0.07	0.20	-0.06	-0.17	-0.08	0.01
April	-0.05	0.06	-0.14	0.08	-0.02	-0.01
May	-0.02	-0.02	0.06	0.13	-0.01	0.04
June	0.28	0.20	0.15	0.35	0.29	0.32
July	0.38	0.37	0.37	0.21	0.03	0.30
August	0.03	0.14	0.03	0.05	0.21	0.05
September	0.16	0.06	0.06	-0.01	-0.09	0.03
October	-0.12	-0.12	0.01	-0.10	-0.18	-0.07
November	0.14	0.15	0.18	0.16	0.24	0.03
Mean	0.07	0.07	-0.03	0.06	0.01	0.05
Variance	0.02	0.02	0.11	0.02	0.03	0.02
Std.Dev.	0.15	0.15	0.33	0.14	0.16	0.13

* Calculated by the authors using data obtained from www.investing.com/

Table 2 includes data on the monthly returns of the stocks recommended by Bing AI for the period January 2023–November 2023 and their risks during this period. When we look at the average returns, it is seen that ASELS has the lowest return, while the average returns of other stocks are positive values that are very close to each other. When the variance and standard deviations of the risk tools are examined, it is seen that the stock with the highest risk is ASELS, and the other stocks have similar risk levels. In Table 2, only the return and risk interpretations of the six stocks included in the portfolio can be made.

Eq. (2) is used to calculate the return of the portfolio consisting of n stocks.

$$R_p = \sum_{i=1}^n w_i r_i \quad (2)$$

Here R_p is the return of the portfolio, w_i is weight of the i. stock in the portfolio, and r_i is the return on the i. stock.

The return of the equally weighted portfolio created by Bing AI is calculated at 3.8% with eq. (2). In addition to the return on the portfolio, the risk level also needs to be calculated (Güçlü, 2022). Accordingly, the formulas used to calculate portfolio risk are included in eqs. (3)-(4). Note that these formulas ignore the asymmetry in the return data (Göktaş & Duran, 2019).

$$COV_{R_i,R_k} = \sum_{j=1}^n P_j [(R_{ij} - E(R_i))(R_{kj} - E(R_k))] \quad (3)$$

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^n \sum_{k=1}^n w_i w_k COV_{R_i,R_k}} \quad (4)$$

Here COV_{R_i,R_k} is the covariance of returns of i and k. stocks, P_j probability of occurrence of the j. situation, $E(R_k)$ expected return of the i. stock, σ standard deviation of the portfolio, w_i is the weight of the i. stock in the portfolio. According to eqs. (3) and (4), first the variance-covariances of the stocks included in the portfolio should be calculated.

In order to calculate the risk of the portfolio created by Bing AI, the variance-covariance matrix of the stocks is needed. Accordingly, the variance-covariance matrix is given in Table 3.

Table 3: Variance-Covariance matrix of stocks

	AKBNK	GARAN	ASELS	THYAO	TTKOM	KCHOL
AKBNK	0.02	0.02	0.03	0.01	0.01	0.02
GARAN	0.02	0.02	0.04	0.01	0.01	0.02
ASELS	0.03	0.04	0.11	0.02	0.02	0.03
THYAO	0.01	0.01	0.02	0.02	0.02	0.01
TTKOM	0.01	0.01	0.02	0.02	0.03	0.01
KCHOL	0.02	0.02	0.03	0.01	0.01	0.02

By substituting the variance and covariance values in Table 3 of the equally weighted portfolio created by Bing AI into eq. (4), the risk of the portfolio is calculated as 14.8%. The risk and return values of the portfolio if the stocks are weighted differently are given in Table 4.

Table 4: Risks and returns of Bing AI's and alternative portfolios created with sample weightings

	Bing AI's Suggest	Sample-1	Sample-2	Sample-3
AKBNK	0.167	0.200	0.250	0.250
GARAN	0.167	0.200	0.250	0.250
ASELS	0.167	0.010	0.001	0.099
THYAO	0.167	0.200	0.200	0.200
TTKOM	0.167	0.190	0.099	0.001
KCHOL	0.167	0.200	0.200	0.200
Portfolio				
Risk	0.148	0.128	0.128	0.141
Return	0.038	0.052	0.058	0.054

Table 4 shows the risks and returns of both the equally weighted portfolio of stocks recommended by Bing AI and alternative portfolio samples with different weights. Table 4 shows that Sample-2, among the portfolios offered as an alternative to Bing AI, can offer higher returns with lower risk compared to other portfolios.

Conclusion

Generative Pre-trained Transformer (GPT), which is a type of LLM that can perform various NLP tasks such as answering questions asked in developing technology and summarising the given text, breaks new ground in many areas. Nowadays, safe and helpful GPT models are available to generate responses for co-creating innovative and technical writing tasks with viewers, such as authoring screenplays, songs, or analysing the individual's writing style.

The capabilities of artificial intelligence in many areas are beyond human power in the field of finance. For this reason, they have begun to be described as powerful tools that can improve various aspects of financial analysis (Krause, 2023). Therefore, by synthesising data, generative artificial intelligence models help analysts, managers, and investors achieve high performance in creating financial reports, detecting risks, predicting market trends, and optimising portfolios (Forbes, 2023). The study aims to discover the financial capabilities of artificial intelligence in the field of finance and evaluate its performance through an investment analysis case study. In this regard, Microsoft leveraged Bing AI, an AI-powered search engine that uses advanced techniques to provide answers to questions, powered by OpenAI's Prometheus Model 1. Bing AI was asked to analyse the financial statements of the companies in the BIST100 index for the years 2019–2022 and create two portfolios according to traditional and modern portfolio theories. On the other hand, Bing AI has proposed a single portfolio consisting of AKBNK, GARAN, ASELS, THYAO, TTKOM, and KCHOL stocks, taking into account both modern and traditional portfolio approaches. When Bing AI was asked about the

weight of stocks in the portfolio, it stated that they were of equal weight.

As a case study, the risks and returns of the portfolio proposed by Bing AI in the period January 2023–November 2023 were examined in order to measure the degree of its capabilities in the financial field. Accordingly, the risks and returns of the stocks included in the portfolio were examined, and when the average returns were examined, it was seen that the stock with the lowest return and highest risk was ASELS, and the average returns of the other stocks had very similar risk returns. When the risk and return of the portfolio recommended by Bing AI were calculated, it was found that the portfolio had a return of 3.8% against a risk of 14.8%. It is clear from the Sample-2 portfolio that if the stocks suggested by Bing AI are weighted into different alternatives, there are higher possibilities of achieving them at lower risk.

Although the risk of the portfolio created by Bing AI is relatively high, at least the positive return gives hope for the success of Bing AI's investment consultancy. However, the fact that he only gives literary answers when asked to use both modern portfolio and traditional portfolio methods, and his inability to apply this information when creating a portfolio, casts a shadow on the reliability of the suggestion he offers. In addition, although the portfolio suggested by Bing AI provides positive returns, it is possible to say that there is a need to improve the financial capabilities of Bing AI, as there are more effective portfolios such as Sample 1–3 created with different weighting combinations of the same stocks. In general, when the financial capabilities of Bing AI are evaluated, it is impossible not

to say that it provides support to people who have basic knowledge in the field of finance. In future studies, the financial analysis, evaluation, and interpretation abilities of artificial intelligence models can be examined, the expectations of artificial intelligence in the field of finance can be revealed, and suggestions can be made to artificial intelligence developers.

References

Araci, D. T. (2019). FinBERT: Financial Sentiment Analysis with Pre-Trained Language Models. *arXiv Preprint*, Available at: arXiv:1908.10063.

Fatouros, G., Soldatos, J., Kouroumali, K., Makridis, G. & Kyriazi, D. (2023). Transforming Sentiment Analysis in the Financial Domain with ChatGPT, *Machine Learning with Applications*, 14,100508. doi.org/10.1016/j.mlwa.2023.100508

Adeshola, I., & Adepoju, A. P. (2023). The Opportunities and Challenges of ChatGPT in Education. *Interactive Learning Environments*, 1-14. doi.org/10.1080/10494820.2023.2253858

Ahangar, R. G., & Fietko, A. (2023). Exploring the Potential of ChatGPT in Financial Decision Making. In *Advancement in Business Analytics Tools for Higher Financial Performance*, IGI Global, 94-11.

Biswas, S. (2023a). Role of ChatGPT in Education. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4369981>

Biswas, S. (2023b). Role of ChatGPT in Public Health. *Annals of Biomedical Engineering*, 51(5), 868-869.

Callanan, E., Mbakwe, A., Papadimitriou, A., Pei, Y., Sibue, M., Zhu, X., Ma, Z., Liu, X. & Shah, S. (2023). Can GPT Models Be

Financial Analysts? An Evaluation of ChatGPT and GPT-4 on Mock CFA Exams, doi.org/10.48550/arXiv.2310.08678

Cascella, M., Montomoli, J., Bellini, V. & Bignami, E. (2023). Evaluating the Feasibility of ChatGPT in Healthcare: An Analysis of Multiple Clinical and Research Scenarios. *Journal of Medical Systems*, 47(1), 33. doi.org/10.1007/s10916-023-01925-4

Chu, M. N. (2023). Assessing the Benefits of ChatGPT for Business: An Empirical Study on Organizational Performance. *IEEE Access*. doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3297447

Derdiyok, T., Unal, S., & Doğru, Ç. (2023). ChatGPT's Ability to Determine Financial Status of Companies. *Ufuk University Social Sciences Institute Journal*, 12(23), 6-20. doi.org/10.58635/ufuksbedergi.1285729

Dowling, M., & Lucey, B. (2023). ChatGPT for (Finance) Research: The Bananarama Conjecture. *Finance Research Letters*, 53, 103662. doi.org/10.1016/j.frl.2023.103662

Forbes, (2023). Artificial Intelligence Applications in Investing, Available at: <https://www.forbes.com/sites/qai/2023/02/24/artificial-intelligence-applications-in-investing/?sh=1908d86de216>

George, A. S., George, A. H. & Martin, A. S. G. (2023). A Review of ChatGPT AI's Impact on Several Business Sectors. *Partners Universal International Innovation Journal*, 1(1), 9-23. doi.org/10.5281/zenodo.7644359

Göktaş, F., & Duran. A. (2019). A New Possibilistic Mean-Variance Model Based on the Principal Components Analysis: An Application on the Turkish Holding Stocks. *Journal of Multiple-Valued Logic & Soft Computing*, 32(5-6), 455-476.

Grassini, S. (2023). Shaping the Future of Education: Exploring the Potential and Consequences of AI and ChatGPT in Educational Settings. *Education Sciences*, 13(7), 692. doi.org/10.3390/educsci13070692

Guo, Y., Xu, Z., & Yang, Y. (2023). Is ChatGPT a Financial Expert? Evaluating Language Models on Financial Natural Language Processing. Available at: arXiv preprint arXiv:2310.12664

Güçlü, F. (2022). Does Islamic Sensitivity Affect Portfolio Performance? A Different Perspective on Islamic Equity Investments. *Journal of TESAM Academy*, 9(1), 105–128. doi.org/10.30626/tesamakademi.1022807

Güçlü, F., & Şekeli, F. E. (2020). Performance Analysis and Comparison of Islamic and Conventional Stock Mutual Funds in Turkey. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 4463–4486. doi.org/10.15295/bmij.v8i5.1659

Hofert, M. (2023). Assessing ChatGPT's Proficiency in Quantitative Risk Management. *Risks*, 11(9), 166. doi.org/10.3390/risks11090166

Huang, A. H., Wang, H., & Yang, Y. (2023). FinBERT: A Large Language Model for Extracting Information from Financial Text. *Contemporary Accounting Research*, 40(2), 806-841. doi.org/10.1111/1911-3846.12832

Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2014). Speech and Language Processing (3. Edition draft). Available at: <https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/ed3book.pdf>

Krause, D., (2023). Large Language Models and Generative AI in Finance: An Analysis of ChatGPT, Bard, and Bing AI. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4511540

Küçüker, M. (2023). Artificial Intelligence Applications in Accounting: ChatGPT's Accounting Exam. *Firat University Journal of Social Sciences*, 33(2), 875-888. doi.org/10.18069/firatsbed.1289885

Li, J., Dada, A., Kleesiek, J., & Egger, J. (2023). ChatGPT in Healthcare: A Taxonomy and Systematic Review. *medRxiv*, 2023-03. doi.org/10.1101/2023.03.30.23287899

Liu, Z., Huang, D., Huang, K., Li, Z., & Zhao, J. (2021). FinBERT: A Pre-trained Financial Language Representation Model for Financial Text Mining. *Proceedings of the Twenty-Ninth International Conference on International Joint Conferences on Artificial Intelligence*, 4513-4519 Available at: <https://www.ijcai.org/proceedings/2020/622>

OpenAI (2019). <https://openai.com/research/gpt-2-1-5b-release>

OpenAI (2021). <https://openai.com/blog/gpt-3-apps>

OpenAI (2023). <https://openai.com/gpt-4>

Pradana, M., Elisa, H. P., & Syarifuddin, S. (2023). Discussing ChatGPT in Education: A Literature Review and Bibliometric Analysis. *Cogent Education*, 10(2), 2243134. doi.org/10.1080/2331186X.2023.2243134.

Radford, A., Narasimhan, K., Salimans, T., & Sutskever, I. (2018). Improving Language Understanding by Generative Pre-training. Available at: <https://www.mikecaptain.com/resources/pdf/GPT-1.pdf>

Rajpoot, P. K., & Parikh, A. (2023). GPT-FinRE: In-context Learning for Financial Relation Extraction Using Large Language

Models. *ArXiv Preprint*, Available at:
<https://arxiv.org/pdf/2306.17519.pdf>

Touvron, H., Lavril, T., Izacard, G., Martinet, X., Lachaux, M.A., Lacroix, T., Rozière, B., Goyal, N., Hambro, E., Azhar, F., Rodriguez, A., Joulin, A., Grave, E., Lample G. (2023). LLaMA: Open and Efficient Foundation Language Models. *ArXiv Preprint*, arXiv:2302.13971. doi.org/10.48550/arXiv.2302.13971

Wang, N., Yang, H., & Wang, C. D. (2023). FinGPT: Instruction Tuning Benchmark for Open-Source Large Language Models in Financial Datasets. *ArXiv Preprint*, arXiv:2310.04793. doi.org/10.48550/arXiv.2310.04793

Wang, Z., Li, Y., Wu, J., Soon, J. & Zhang, X. (2023). FinVis-GPT: A Multimodal Large Language Model for Financial Chart Analysis. doi.org/10.48550/arXiv.2308.01430

Wenzlaff, K. & Spaeth, S. (2022). Smarter than Humans? Validating How OpenAI's ChatGPT Model Explains Crowdfunding, *Alternative Finance and Community Finance*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4302443>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4302443>

Wu, S., Irsoy, O., Lu, S., Dabrovolski, V., Dredze, M., Gehrmann, S., Kambadur, P., Rosenberg, D. & Mann, G. (2023). BloombergGPT: A Large Language Model for Finance, *arXiv preprint*, arXiv:2303.1756, doi.org/10.48550/arXiv.2303.17564

Xie, Q., Han, W., Zhang, X., Lai, Y., Peng, M., Lopez-Lira, A. & Huang, J. (2023). PIXIU: A Large Language Model, Instruction Data and Evaluation Benchmark for Finance. *Cornell University. arXiv preprint*, arXiv:2306.05443. doi.org/10.48550/arXiv.2306.05443

Yang, H., Liu, X.Y. & Wang, CD (2023). FinGPT: Open-Source Financial Large Language Models. *Cornell University. arXiv preprint*, arXiv:2306.06031. doi.org/10.48550/arXiv.2306.06031

Yang, Y., Tang, Y. & Tam, K.Y. (2023). InvestLM: A Large Language Model for Investment using Financial Domain Instruction Tuning. Available at: <https://www.arxiv-vanity.com/papers/2309.13064/>

Yang, H., Liu, X.Y. & Wang, C.D. (2023) FinGPT: Opensource Financial Large Language Models. *Cornell University. arXiv preprint*, arXiv:2306.06031. doi.org/10.48550/arXiv.2306.06031

Zhang, L., Cai, W., Liu, Z., Yang, Z., Dai, W., Liao, Y., Qin, Q., Li, Y., Liu, X., Liu, Z., Zhu, Z. Wu, A. Guo, X. & Chen, Y. (2023). FinEval: A Chinese Financial Domain Knowledge Evaluation Benchmark for Large Language Models. *Cornell University. ArXiv Preprint*, arXiv:2308.09975. doi.org/10.48550/arXiv.2308.09975

Okul Müdürlerinin Paternalist Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki

Eyüp ALTURAN

Öğretmen, Sultanbeyli Ahmet Yesevi İlkokulu
Teacher, Sultanbeyli Ahmet Yesevi Primary School
eyupalturan@hotmail.com

Sertaç ERCAN

orcid.org/0000-0003-3896-9194
Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Asst. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University
sercan@bandirma.edu.tr

Ali YACAN

Öğretmen, Sultanbeyli Ahmet Yesevi İlkokulu
Teacher, Sultanbeyli Ahmet Yesevi Primary School
yacanali@hotmail.com

Songül YACAN

Öğretmen, Sultanbeyli Hamit Sütmen Ortaokulu
Teacher, Sultanbeyli Hamit Sütmen Secondary School
songulyacan@hotmail.com

Öz

Bu araştırma, okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırmanın evreni olarak İstanbul ili Sultanbeyli ilçesindeki beş resmi okulda çalışan yaklaşık 220 personel seçilmiş ve veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizlerini için regresyon ve korelasyon testleri uygulanmıştır.

Yapılan analizler neticesinde okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca paternalist liderliğin alt boyutlarından ahlaki liderliğin ve otoriter liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Ancak diğer alt boyutlar olan yardımsever liderlik ve çıkarıcı liderlik ile örgütsel bağlılığa arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca örgütsel bağlılığın %18 oranla paternalist liderliğin alt boyutları ile açıklanabileceği bulgusuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Liderlik Türleri, Nicel Araştırma, Örgütsel bağlılık, Paternalist liderlik

JEL Kodları: L29, M10, M12

The Relationship Between the Paternalist Leadership Behaviors of School Heads and Teachers' Organizational Commitment

Abstract

The aim of this research is to examine the relationship between school managers' paternalistic leadership behaviors and teachers' organizational commitment. As the universe of the research, approximately 220 personnel working in five official schools in the Sultanbeyli district of Istanbul were selected and the data were collected by face-to-face survey method. Regression and correlation tests were applied for the analysis of the obtained data. As a result of the analyzes made, it is seen that there is a positive and significant relationship between school managers' paternalistic leadership

behaviors and teachers' organizational commitment. In addition, it has been observed that moral leadership and authoritarian leadership, which are sub-dimensions of paternalistic leadership, have a positive and statistically significant effect on organizational commitment. However, no significant relationship was found between the other sub-dimensions, benevolent leadership and self-interested leadership, and organizational commitment. In addition, it was found that organizational commitment can be explained by the sub-dimensions of paternalistic leadership with a rate of 18%.

Keywords: Leadership, Organizational commitment, Paternalistic leadership, Quantitative research, Types of leadership

JEL Codes: L29, M10, M12

Giriş

Okullarda başarı için uygun bir ortamın sağlanabilmesi öğretmenlerin yeterlilikleri, yetenekleri ve özverileriyle orantılıdır. Ancak öğretmenin yetenekli ve yeterli olması bağlı olduğu kurumu her zaman başarıya ulaştıramayabilir. Bu noktada öğretmenlerin kurumlarına gerek ruhsal gerekse psikolojik açıdan bağlı olmaları önem arz etmektedir (Balay, 2014). Çalışanların iş yaparken örgütlerinden memnun olmalarının sağlanması o örgütün yöneticisinin ana görevlerinden biridir. Yöneticiler bu misyonlarını yerine getirmeleri çalışanların iş performansı ve örgütsel bağlılıkları artırmaktadır. Böylece çalışanların örgütsel bağlılıklarının yükselmesine bağlı olarak çalıştıkları kurumda kalma istekleri arttırmaktadır. Aynı zamanda çalışanlar tarafından örgütün hedeflerinin özümsemesini de sağlamaktadır (Çöl ve Andıç, 2008).

Paternalist (babacan) liderlik aile olgusunda 'baba' figürü ile özdeşleşmiş, kendisinden çok ailenin diğer fertlerinin çıkarlarını ve gereksinimlerini önemseyen korumacı ve fedakâr liderlik modeli olarak bilinmektedir. Paternalist liderlik tarzını benimseyen yöneticiler bağlı buldukları kurumlarda çalışma ortamının bir aile atmosferine bürünmesini amaçlamaktadırlar. Ekiplerindeki bireyleri tıpkı bir baba gibi kollayarak onların özel hayatlarıyla ilgilenirler. Ayrıca ekiplerindeki bireylere rol model olarak onlara yol gösterici bir görev üstlenirler (Cerit, 2012). Bu noktada yöneticiler, çalışanlarına örgütün amaçlarını ve değerlerini özümsetmesi; onları etkilemesi ve desteklemesi örgütsel bağlılık açısından önemli görülmektedir (Shamir ve diğerleri, 2000).

Bu bilgiler göz önüne alındığında eğitim kurumlarında da tıpkı diğer kurumlarda olduğu gibi etkin liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Okullarda bu yöneticilik rolünü okul müdürleri üstlenmektedir. Son yıllarda değişen iş düzeni ve çağın getirdiği yenilikler ile okul müdürleri öğretimsel, karizmatik, dönüşümcü ve vizyoner liderlik gibi farklı liderlik modelleri etkisinde kalmaktadırlar. Ancak bir liderlik tipi olan paternalist liderlik, bilhassa eğitim sektöründe çok fazla araştırmaya konu olmamıştır (Arslan, 2016; Cerit, Dağlı ve Ağalday, 2018; Mete ve Serin, 2015; Özdemir ve Akgün, 2011; Saylık, 2017). Tüm bu sebepler ışığında çalışmanın gerekçesi, okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin artmakta olmasıdır. Araştırmanın amacı ise okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasında

nedensellik ilişkisi olup olmadığını incelemek ve eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü ortaya koymaktır.

Araştırmanın ilk kısmında çalışmaya ait değişkenlerin tanımlamalarının yapıldığı kavramsal çerçeve yer almakta olup ikinci kısımda paternalist liderlik ile örgütsel bağlılık değişkenlerinin yer aldığı çalışmaların bulunduğu literatür taramaları bulunmaktadır. Üçüncü kısımda araştırmanın amacı, örnekleme, evreni, modeli, hipotezleri ve araştırmada kullanılan veri toplama araçları ile ölçekler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Dördüncü kısımda ise analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda hipotezlerin test sonuçları ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında da analizler sonucu elde edilen bulgular ile bulguların yorumlanması, daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılması, araştırmanın kısıtları ve gelecek araştırmalara tavsiyeler yer almaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Paternalist (Babacan) Liderlik

Batıdaki yönetim yaklaşımına çok uygun olmasa da mevcut yönetim anlayışlarının içerisinde son yıllarda bazı araştırmalara konu olmaya başlayan paternalist liderlik, yönetim noktasında otorite ve disiplinin ilgi ve baba şefkati ile birleştirmiş hali olarak bilinen liderlik modeli olarak anılmaktadır. Paternalist liderlik tanım olarak farklı görüşler barındırmakla beraber bu liderlik tarzının daha çok kabul gören tanımı, disiplinli bir otorite ve baba şefkatinin birleştiği bir liderlik biçimi şeklinde (Fahr ve Cheng, 2000) ifade edilebilir.

Paternalist liderlik anlayışını benimseyen liderler, mesul oldukları örgüt üyelerinin iş yaşamlarıyla olduğu kadar özel yaşamlarıyla da ilgilenmektedirler. Ekiplerinin sıkıntılarını dinleyerek onlara yol gösterir ve ekip üyelerine karşı koruyucu bir tutum sergilerler. Bunlara ek olarak ekip üyelerinin örgütle ilgili olmasa dahi onların psikolojik ve manevi doyumlarını yükseltecek davranışlar sergilemeye gayret ederler (Pellegrini ve Scandura, 2006). Ayrıca paternalist liderler yapılan işlerin neticesinde ortaya çıkan ürünlerden ziyade örgüt elemanlarına yoğunlaşmalarının neticesi olarak örgüt elemanlarının iş tatminin artacağını öngörmektedirler. Bununla beraber ürünlerin kalitesinin de yükseleceğini savunmaktadırlar (Pellegrini ve Scandura, 2008). Paternalist liderlik yaklaşımını benimseyen yöneticilerde olması gereken önemli özelliklerden bir diğeri ise çalışanları için neyin iyi neyin kötü olacağına karar verebilme yeteneğidir. Bu noktada örgüt elemanları liderlerinden daha fazla yeteneğe sahip olsalar dahi liderlerinin gerek yaşı gerekse tecrübesinin liderin aldığı kararlarda kendilerinden daha isabetli sonuçlar alacağına inanmalarına sebep olmaktadır (Van de Veer, 1986). Bu durum sonucunda liderin yaşı ve tecrübesi, otoritesinin ve gücünün yasallaşmasını sağlamaktadır. Bunlara ek olarak lider-üye etkileşiminde üye ile liderin baba ve evlat ilişkisine benzemesi ve liderin üye için en doğru kararı verebilecek mekanizma olarak görülmesi ile üyeyi koruması ve üyeye rehberlik etmesi sonucunda lider, örgüt üyelerinden sadakat ve itaatkârlık beklemektedir (Aycan ve diğerleri, 2000).

Kavrama ilişkin literatür incelendiğinde paternalist liderlik yaklaşımının dört tane alt boyutu olduğu gözlemlenmiştir (Dağlı ve

Ağalday, 2018). Bu alt boyutlar; yardımsever liderlik, ahlaki liderlik, otoriter liderlik ve çıkarıcı liderliktir olduğu ifade edilmektedir.

1.1.1. Yardımsever Liderlik: Bu liderlik anlayışını benimseyen liderler, mesul oldukları örgütteki kişilerin mutluluk ve refahını sağlamak için tüm hayatları boyunca örgüt üyelerinin yaşamlarıyla alakalı olarak onlarla iyi ilişkiler içinde olmaktadır. Örgüt üyelerinin iş hayatları dışında onların ailevi ve bireysel refah ve sıkıntılarıyla da ilgilenmektedirler. Ayrıca yardımsever liderler, örgütlerindeki bireylerin mutluluğunu sağlayacak davranış ve girişimler sergilemektedirler. Bunun neticesinde ise örgüt üyelerinden bağlılık ve sadakat beklemektedirler (Erben ve Güneşer, 2008).

1.1.2. Ahlaki liderlik: Öz disiplini, kişisel erdemi ve bencil olmamayı ifade etmektedir. Öz denetim ve bireysel yönetim olarak anılmaktadır. Ahlaki liderler prensip olarak bireysel bütünlük ve yalnızca kendi çıkarlarını düşünmemeyi düstur edinmişlerdir. Örgüt üyelerinin liderlerine saygınlık göstermesi hedefi esastır. Bu liderlik tarzını benimseyen yöneticiler yalnızca kendi menfaatlerini değil örgüt üyelerinin de çıkarlarını ve mutluluklarını hedefleyen davranışlar sergilerler. Ahlaki liderler dürüstlüğe, samimiyete ve örnek bir duruşa sahip davranışlar gösterirler (Şendoğdu ve Erdirençelebi, 2014). Tüm bu özelliklerin neticesinde ahlaki liderler; dürüst ve kişisel disipline sahip, bencillikten uzak, adil ve basiret sahibi liderler olarak nitelendirilebilir (Erben ve Güneşer, 2008).

1.1.3. Otoriter liderlik: Bu liderlik türü liderin mutlak otoritesini savunmanın yanısıra sorgulamaya izin vermeyen bir liderlik tarzını ifade etmektedir. Otoriter liderler karşılık verilemeyen mutlak otoriteyi esas alarak, üyelerini güçlü bir şekilde denetim ve

kontrol altında tutmaktadırlar. Bunun neticesinde örgüt üyelerinden koşulsuz bir şekilde itaat istemekte ve onların üzerinde baskı hissettirmektedirler. Mutlak otoriteye dayalı davranışlar sergiledikleri için örgüt elemanlarının onun davranışlarını sorgulamaları pek mümkün olmamaktadır (Şendoğdu ve Erdirençelebi, 2014). Bu tarz liderler lider ile astlar arasındaki sosyal düzenin korunmasına özen göstermektedirler (Pellegrini ve Scandura, 2008).

1.1.4. Çıkarıcı liderlik: Bu liderlik tarzını benimseyen liderler, mevcut statüsünü kendi çıkarları ve menfaatleri ölçüsünde kullanmaktadırlar. Bu tip liderlerin genel amacı kendilerine sunulan liderlik olanaklarını kendi öz menfaatlerini sağlamak amacıyla kullanmaktır. Çıkarıcı liderler cömert ve astlarına karşı ilgilidirler. Bunu neticesi olarak astlarından örgütün başarıya ulaşması için gerekli özveriyi beklerler. Ayrıca kendilerine karşı bağlılık ve saygı isterler (Köksal 2011). Bu tarz bir liderin bulunduğu bir örgütte üyeler ödül almak ve cezalanmamak için lidere hürmet ve itaat göstermektedirler (Dağlı ve Ağalday, 2018).

1.2. Örgütsel Bağlılık

Örgütlerin sahip olduğu şartlar itibariyle insan unsuru örgütün içerisinde farklılık oluşturma, örgüt düzenini şekillendirme ve örgütün hedeflerine ulaşması noktasında önem taşımaktadır (Öğüt ve Kaplan, 2011). Örgütler günümüzde daha önceki dönemlere oranla nitelikli insan gücüne daha fazla yatırım yaparak hedeflerine ulaşma noktasında insan kaynaklarına daha fazla önem vermeye başlamıştır (Çavuş ve Gündoğdu, 2008).

Örgütlerin verimlerinin artması o örgütteki insan unsurlarını elinde tutmasına ve bireylerin yapmakta oldukları işleri istekli ve

motive bir şekilde yapmalarına bağlıdır. Dolayısıyla örgütlerin çalışanlarından maksimum derecede verim almaları için onları memnun etmeleri ve kurumlarına bağlı hale getirmeleri elzemdir. Bu noktada bağlılık, insanların herhangi bir düşünceye, bir şahsa ya da bir örgüte karşı örgütün amaçlarını özümseyecek duygular beslemesi ve örgütün amaçlarını gerçekleştirecek eylemleri gerçekleştirmesiyle ortaya çıkan davranışlar olarak tanımlanabilir (Emhan ve Gök, 2011).

Örgütsel bağlılıkla ilgili tanımlar incelendiğinde araştırmacılar sorumluluk, süreklilik ve sağlıklı ilişkiler kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bağlılık ile ilgili bir diğer önemli nokta ise örgütler ile bireylerin arasındaki bağıdır. Bu bağ ne ölçüde güçlü ise o örgütteki bireyler o ölçüde örgütün diğer elemanlarıyla yakın ilişkiler kurarak, kendilerini buldukları örgüte ait hissetmektedirler (Çakır, 2001).

Bu açıklamalardan yola çıkarak liderlik özellikleri ile örgütsel bağlılık ilişkisi yadsınamaz bir gerçektir. Liderin örgüt içerisindeki davranışları, üzerine düşen görevleri yapabilmesi ve yükümlülüklerini yerine getirmesi liderin astları ile iyi ilişkiler kurmasını sağlamakta ve örgüt elemanlarının kurumlarına bağlılığını yükseltmektedir. Bununla beraber liderin cezalandırıcı bir tutum sergilemek yerine destek verici bir tavırla astlarına yaklaşması örgüt üyelerinin örgütsel bağlılığının artmasını sağlamaktadır (Cengiz, 2001; Erceylan, 2010).

2. Literatür Taraması

Paternalist liderlik kavramının irdelendiği bazı araştırmalar incelenmiştir. İnceleme sonucunda konuyla ilgili çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Dağlı ve Ağalday (2018), milli eğitim bünyesinde faaliyet gösteren okullardaki okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarını inceleyen bir çalışma kaleme almışlardır. Araştırma 261 ğretmen üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda öğretmenlerin algılarının en düşük olduğu paternalist liderlik davranışının okul müdürlerinin kendi yönetimsel gücünü menfaatleri doğrultusunda kullandıkları paternalist liderlik davranışı olduğu tespit edilmiştir. Algılanan en yüksek liderlik davranışı ise okul müdürlerinin dışarıdan gelen haksız tutumlara karşı öğretmenlerin korunması olarak belirlenmiştir. Ayrıca ğretmenlerin bağlı oldukları okul müdürlerinin yardımsever liderlik boyutuna göre algılarının sendika ve cinsiyet özelliklerine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Tekin (2019) tarafından yapılan bir araştırmada paternalist liderlik davranışlarının çalışanların performansına ve iş tatminine olan etkisi incelenmiştir. Araştırmanın rneklemine 2006 yılı sonrası kurulan üniversitelerde çalışmakta olan 149 araştırma görevlisi personel oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen bu araştırma sonuçlarına göre paternalist liderlik davranışlarının çalışanların performansına ve iş tatminine olumlu ve anlamlı etkisi olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ayrıca iş ortamında oluşturulan aile ortamı, sadakat ve memnuniyet algısının çalışanların performansını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediğini gözlemlenmiştir.

Çakıcı ve Burak (2019) yapmış oldukları çalışmalarında gemi adamları üzerinde paternalist liderliğin örgütsel bağlılığa olan etkisi araştırılmıştır. Araştırma, Mersin limanına gelen farklı uyruklardaki 775 gemi adamı üzerinde uygulanmıştır. Araştırma sonucunda ise paternalist liderlik boyutlarından aile ortamı, birebir ilişkiler ve iş dışı hayata katılma boyutlarının örgütsel bağlılığı etkilediği belirlenmiştir.

Mete ve Serin (2015) tarafından yapılan çalışmada okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sinizm ve vatandaşlık davranışlarının ilişkisi incelenmiştir. Araştırma, İstanbul ilinde görev yapmakta olan 600 öğretmene uygulanmıştır. Araştırma sonucunda babacan liderlik davranışlarının öğretmenlerin algılarını pozitif yönde arttırdığı tespit edilmiştir. Bununla beraber babacan liderlik davranışlarının örgütsel vatandaşlık davranışlarını arttıracığı ve nihayetinde de örgütsel sinizmi azaltacağı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca örgütsel sinizm davranışlarında örgütsel vatandaşlık davranışlarının, paternalist liderlik davranışlarına göre önemli bir yordayıcı rolü olduğu belirlenmiştir.

Shi ve diğerleri (2020) tarafından yapılan bir çalışmada Çin okullarında paternalist liderliğin öğretmenlerin örgütsel bağlılığı ve iş tatminiyle olan ilişkisi incelenmiştir. Çalışma 408 ilkokul öğretmenine uygulanmıştır. Araştırma sonucunda paternalist liderliğin alt boyutlarından ahlaki liderliğin öğretmenlerin bağlılığı ve iş tatmini üzerinde pozitif etkileri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak otoriter liderliğin iş tatmini ve bağlılığa olumsuz etkilerinin olduğu saptanmışlardır. Ayrıca paternalist liderlik alt boyutlarından ahlaki liderlik ve otoriter liderliğin okul yöneticisine güven, iş tatmini ve bağlılığa aracı rolü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Zheng ve diğeri tarafından 2020 yılında yapılan başka bir araştırmada Çin eğitim kurumlarında paternalist liderliğin öğretmenlerin duygusal emek ve adanmışlıkla ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın örneklemi 419 öğretmen olarak belirlenmiştir. Araştırmacılar yapmış oldukları araştırmanın sonucunda alt boyutlardan yöneticilerde otoriter liderlik davranışlarının öğretmenlerin mesleğe ve okula bağlılıklarını olumsuz etkilediği, yardımsever liderlik davranışlarının ise öğretmenlerin okula, mesleğe ve öğrencilerine bağlılıklarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca araştırmacılar okul yöneticilerinin babacan liderlik davranışları göstererek öğretmenlerin duygularını yönetebileceklerini ve adanmışlıklarını arttırabileceklerini vurgulamışlardır.

Yeşiltaş (2013) yapmış olduğu çalışmada babacan liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisinde dağıtım adaletinin moderatör etkisini ele almıştır. Araştırmasını İstanbul ilinde seçilen otellerde çalışan 325 personele uygulamıştır. Araştırmasının sonucunda ise babacan liderliğin alt boyutlarından iki liderlik türünün (yardımsever liderlik ve ahlaki liderliğin), dağıtım adaletine herhangi bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak otoriter liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde moderatör etkisi olduğu saptanmıştır.

Taşlıyan ve diğeri (2017) tarafından yapılan çalışmada paternalist liderlik ile örgütsel iletişim değişkenlerinin ilişkisi incelenmiştir. Araştırma, Doğu Akdeniz bölgesinde çalışan 110 belediye personeli üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda paternalist liderliğin alt boyutları ile örgütsel iletişimin arasında olumlu ve orta şiddetli bir korelasyon olduğu

gözlemlenmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan bireylerin demografik farklılıklarının paternalist liderlik ve örgütsel iletişim algısında değişikliklere sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak, Özmen (2019) tarafından yapılan bir araştırmada paternalist liderlik ve mobbing ilişkisi ele alınmıştır. Araştırmada örneklem olarak Kocaeli şehrindeki kamu kurumlarında çalışan personeller tercih edilmiştir. Çalışmanın sonucunda mobbing davranışları ve paternalist liderlik davranışları arasında negatif ve zayıf yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

3.Araştırmanın Yöntemi

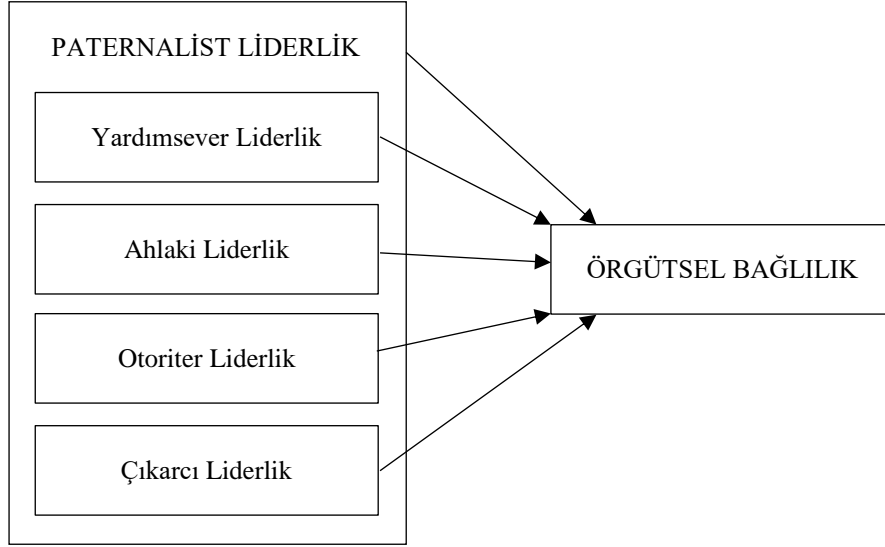
3.1. Araştırmanın Amacı, Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın amacı, okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin analizidir. Araştırma evreni, İstanbul ili Sultanbeyli ilçesindeki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı beş okulda çalışan yaklaşık 250 personeldir. Araştırmanın örnekleme bu beş kurumda çalışan ve basit rastlantısal örneklem yöntemiyle 139 okul personeli şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın örnekleme, araştırmanın evrenini temsil yeteneğine sahiptir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Araştırma kapsamında toplam 150 adet anket formu doldurulmuş, bu formlardan 11 adedi analiz için uygun koşulları taşımadığı için analiz dışı bırakılmıştır.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıda yer alan ilişkiyel tarama modeli araştırmanın modeli olarak belirlenmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

H₁: Okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasında ilişki vardır.

H₂: Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından yardımsaver liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır.

H₃: Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından ahlaki liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır.

H₄: Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından otoriter liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır.

H₅: Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından çıkarıcı liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçekler

Araştırmanın verileri anket (soru formu) yöntemiyle toplanmıştır. Anketler yüz yüze uygulanmış olup toplam 29 sorudan oluşmaktadır. Anket ifadelerinin 19 adedi okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarıyla, 6 adedi de örgütsel bağlılıkla ilgilidir. Kalan 4 soru ise demografik değişkenlerle ilgili sorulardır. Demografik sorular ise katılımcıların cinsiyet, yaş, kurumdaki hizmet süresi ve medeni durumlarına ilişkindir. Araştırmanın bağımsız değişkeni olan paternalist liderlik davranışlarını tespit etmek hedefiyle uygulanan Dağlı ve Ağalday (2017) tarafından ortaya konan “okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ölçeği”nin 19 ifadeden oluşan kısa versiyonudur. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan örgütsel bağlılık değişkenini ölçmek içinse Porter ve diğerleri (1974) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeğinin Türkçeye uyarlanmış halinin (Ergüç ve Kaygın, 1994) 6 ifadeli versiyonu kullanılmıştır. İlgili değişkenlerin ölçümleri için 5’li likert tipi derecelendirme (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, toplam popülasyonun her alt biriminin örnekleme seçilme şansının eşit olmasını gerektiren basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak 139 kişiden anket toplanmıştır (Dura, vd., 2010). Örneklemenin gücünü test etmek için temelde iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ana kütledeki gözlem sayısına bağlı olarak örneklem büyüklüğünün hesaplandığı yaklaşım (Kurtuluş, 2010) iken son yıllarda yapılan araştırmalarda sıklıkla başvurulan ikinci yaklaşım ise örneklem büyüklüğünün koşul (madde) sayısına, yol sayısına veya analiz yöntemine bağlı olarak hesaplandığı

yöntemdir. Söz gelimi Tanaka (1987) örneklem büyüklüğünün ölçme aracındaki toplam madde sayısının 5 katı olması gerektiğini savunurken örneklemin etki büyüklüğünü artırmak ve Tip I ve Tip II hataları en aza indirmek amacıyla optimum örneklem büyüklüğünü hesaplayan G*Power isimli araca göre ölçme aracındaki toplam gizli değişken sayısını temel almaktadır (Faul vd., 2007; Faul vd., 2009; Yaprak ve Cengiz, 2023). G*Power hesaplamasına göre (f^2 etki büyüklüğü=0,15; α (Tip I hata)=0,05; β (Tip II hata)= 0,20 ve 5 yordayıcı) araştırmada ulaşılmaması gereken minimum gözlem sayısı eşiği 92'dir. Araştırma kapsamında anket toplanan 139 gözlem bu eşiğin üzerinde olması nedeniyle örneklem gücü açısından yeterlidir.

4. Bulgular

4.1. Demografik Unsurlara Göre Frekans Dağılımı

Araştırmaya katkı sağlayan 139 katılımcılara ait demografik özelliklere ilişkin frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Cinsiyet	f	%	Medeni Durum	f	%
Erkek	77	55,4	Evli	94	67,6
Kadın	62	44,6	Bekar	45	32,4
Yaş Grupları	f	%	Çalışma Süreleri	f	%
18-24 yaş aralığı	38	27,3	1-3 Yıl	54	38,8
25-31 yaş aralığı	69	49,6	4-6 Yıl	23	16,5
32-38 yaş aralığı	16	11,5	7-10 Yıl	33	23,7
39-45 yaş aralığı	16	11,5	11-14 Yıl	19	13,7
			15 Yıl ve Üstü	10	7,2

Tablo 1'e göre araştırmaya katılanların %55,4'ünü erkek, %44,6'sını kadın katılımcıların oluşturduğunu görmekteyiz. Erkek katılımcı sayısı kadın katılımcı sayısından daha yüksektir. Yaş gruplarına göre yapılan frekans analizinde dağılımın %27,3'ünü 18-24 yaş aralığı, %49,6'sını 25-31 yaş aralığı, %11,5'ini 32-38 yaş aralığı ve %11,5'ini 39-45 yaş aralığı katılımcılar oluşturduğu tespit edilmiştir. Verilere bir başka açıdan bakıldığında çalışmaya katılan katılımcıların yaklaşık %77'sini genç katılımcılar oluşturmaktadır. Yine tabloda yer alan verilere göre katılımcıların %67,6'sı evli, %32,4'ü ise bekârdır. Çalışmaya katılan evli birey sayısı bekâr birey sayısından fazladır. Son olarak katılımcıların çalışma sürelerine bakıldığında %38,8'ini 1-3 yıl arası çalışanlar, %16,5'ini 3-6 yıl arası çalışanlar, %23,7'sini 7-10 yıl arası çalışanlar, %13,7'sini 10-14 yıl arası çalışanlar %7,2'sini ise 15 yıl ve üzeri çalışanlar oluşturmuştur. Bu veriler ışığında çalışma sürelerine göre katılımcılar en fazla olduğu grup 4-6 yıl arası, en az olduğu grup ise 15 yıl ve üzeri çalışanlardır.

4.2. Paternalist Liderlik Davranışları ile Örgütsel Bağlılık Ölçeklerinin Basıklık-Çarpıklık, Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Aşağıda yer alan tabloda paternalist liderlik ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin ölçeklerine ilişkin verilerin basıklık, çarpıklık, ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 2: Ölçeklerin Basıklık, Çarpıklık, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişken	Ort.	S.S.	Çarpıklık		Basıklık	
	Değer	Değer	Değer	S.H.	Değer	S.H.
Paternalist Liderlik	1,3453	,47719	,658	,206	-1,490	,408
Örgütsel bağlılık	1,4532	,49961	,190	,206	-1,393	,408

Tablo 2'e göre, paternalist liderlik davranışları değişkeninin aritmetik ortalaması 1,34; örgütsel bağlılık değişkeninin aritmetik ortalaması ise 1,45'tir. Ankete ait standart sapma değerleri için paternalist liderlik davranışlarına ait standart sapma değeri 0,47; örgütsel bağlılığa ait standart sapma değeri 0,49'dur. Normallik değeri olarak +1.5 ile -1.5 arası basıklık ve çarpıklık değerleri normal dağılım şeklinde kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Anketin içerisindeki iki ölçekte basıklık ve çarpıklık değerleri bakımında bu aralıkta yer aldığı için ölçeklerin verilerinin normal dağıldığı söylenebilir.

4.3. Ölçeklerin Güvenilirlik Testleri

Aşağıda yer alan Tablo 3'te ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 3: Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik İstatistikleri

Ölçek	Cronbach Alfa	Öge Sayısı
Paternalist Liderlik	0,831	19
Örgütsel Bağlılık	0,761	6

Toplamda 25 ifadeden oluşan okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ve örgütsel bağlılık ölçeklerinin güvenilirlik testleri için Cronbach alfa katsayılarına bakılmıştır. Paternalist liderlik davranışları ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,831 olarak hesaplanmıştır. Bu değer araştırma verilerine göre paternalist liderlik davranışları ölçeğinin güvenilir olduğu ifade edilebilir. Örgütsel bağlılık ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,761 olarak ölçülmüştür. Bu değer doğrultusunda örgütsel bağlılık ölçeğinin de güvenilir olduğu görülmüştür. İki ölçekte de güvenilir değerlerinin kabul edilebilir olduğu yani 0,70 değerinin üstünde olduğu görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018; Nunnally, 1978).

4.4. Paternalist Liderlik Davranışları ile Örgütsel Bağlılık Değişkenlerinin Korelasyon Analizi

Tablo 4, paternalist liderlik davranışı ile örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi

		Paternalist liderlik	Örgütsel bağlılık
Paternalist liderlik	Pearson korelasyonu	1	,342**
	Sig.	-	,000
	N	139	139

Araştırmanın iki değişkeni olan paternalist liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık değişkenleri aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan

korelasyon analizinde anlamlılık oranının 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir buna göre paternalist liderlik davranışları ve öğretmenlerin örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu ifade edilebilir. Bu sonuca göre H1 hipotezi yani "Okul yöneticilerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki vardır" hipotezi kabul edilmiştir. Ek olarak iki değişken arasındaki korelasyon değerinin 0,342** (Gürbüz ve Şahin, 2018) yani pozitif olarak tespit edilmiş olması bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif ve orta seviyede olduğunu göstermektedir.

5.5. Paternalist Liderlik Davranışları ile Örgütsel Bağlılık Değişkenlerinin Çoklu Regresyon Analizi

Aşağıda bulunan üç ayrı tabloda paternalist liderlik davranışı değişkeninin alt boyutları ile örgütsel bağlılık değişkeni arasındaki etki analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Değişkenler Arası Çoklu Regresyon Analizi Model Özeti

Model	R	R ²	Adj. R ²	Standart Hata
1	,432 ^a	,187	,163	,45715

a: Bağımsız değişkenler: Yardımsever liderlik, ahlaki liderlik, otoriter liderlik, çıkarıcı liderlik

Tablo 6: Değişkenler Arası Çoklu Regresyon Analizine İlişkin ANOVA Tablosu

Model	Kareler Toplamı	df	Ort. Kare	F	Sig.
1 Regresyon	6,442	4	1,610	7,706	,000 ^b
Rezidüel	28,004	134	,209		
Toplam	34,446	138			

a: Bağımsız değişkenler: Yardımsever liderlik, ahlaki liderlik, otoriter liderlik, çıkarıcı liderlik
Bağımlı değişken: Örgütsel bağlılık

Tablo 7: Değişkenler Arası Çoklu Regresyon Analizine İlişkin Katsayılar Tablosu

Paternalist liderlik alt boyutları	B	Standart hata	Beta	t	Sig.
Yardımsaver liderlik	,068	,061	,104	1,111	,269
Ahlaki liderlik	,241	,070	,322	3,428	,001*
Otoriter liderlik	,156	,070	,180	2,234	,027*
Çıkarıcı liderlik	,009	,049	,014	,177	,860

Bağımlı değişken: Örgütsel bağlılık

Araştırma modeli kapsamında belirlenen diğer hipotezleri test etmek için paternalist liderliğin alt boyutları olan yardımsaver liderlik, ahlaki liderlik, otoriter liderlik ve çıkarıcı liderliğin örgütsel bağlılığa ne kadar etki ettiğini belirlemek için çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çoklu regresyon analizine göre modelin gelen bulguları istatistiksel olarak anlamlı görülmektedir ($p=,000^*$, $p<0,05$). Ayrıca düzeltilmiş R^2 değeri 0,187'dir. Bu değer örgütsel bağlılığın %18 oranında paternalist liderliğin alt boyutları olan yardımsaver liderlik, ahlaki liderlik, otoriter liderlik ve çıkarıcı liderlik tarafından açıklandığını göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Bununla birlikte tüm alt boyutların katsayıları incelendiğinde "ahlaki liderlik" ve "otoriter liderlik" alt boyutlarının örgütsel bağlılığa etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda H_3 : "Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından ahlaki liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır" ve H_4 : "Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından otoriter liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır" hipotezleri kabul edilmiştir. Aynı zamanda örgütsel bağlılık ile ahlaki liderlik arasında regresyon katsayısının ($\beta=0,322$) pozitif olması ahlaki liderliğin

örgütsel bağlılığa pozitif etki ettiğini göstermektedir. Ek olarak otoriter liderlik alt boyutunun da ($\beta=0,180$) örgütsel bağlılığı ahlaki liderliğe göre daha düşük seviye de olsa da pozitif olarak etkilediğini sonuçlarına ulaşılmıştır.

Son olarak yapılan analizler diğer alt boyutlar olan yardımsever liderlik ve çıkarıcı liderliğin örgütsel bağlılığa etkisi bulguların istatistiki olarak anlamlı olmaması sebebiyle yorumlanamamıştır. Dolayısıyla H₂: “Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından yardımsever liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır” ve H₅: “Okul yöneticilerinin paternalist liderlik alt boyutlarından çıkarıcı liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına etkisi vardır.” araştırmanın hipotezleri reddedilmiştir.

Sonuç

Araştırmada okul müdürlerinin literatürde paternalist ya da babacan liderlik olarak belirtilen liderlik türüne ilişkin davranışlar ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre paternalist liderlik değişkeninin ahlaki liderlik ve otoriter liderlik alt boyutlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılığına anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilirken, paternalist liderliğin diğer alt boyutlarından yardımsever liderlik ve çıkarıcı liderlik alt boyutlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasında anlamlı bir etki izlenmemiştir. Böylece örgütsel bağlılığın %18 oranla okul

müdürlerinin paternalist liderlik değişkeniyle açıklandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bu sonuçlara göre eğitim sektöründeki kurumlara bazı önerilerde bulunulabilir. Yapılan çalışma, okullarda görev yapmakta olan okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları göstermesinin okul ortamındaki öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarını pozitif yönde arttıracaklarını ön görmektedir. Bu bağlamda okul yöneticilerinin okul ortamındaki öğretilere tıpkı bir aile ortamında olduğu gibi samimi ve içten davranışlar sergilemesi ve onların okul dışındaki hayatlarına da olumlu yönde müdahale etmesi öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarını pozitif seviyede yükseltecektir. Ayrıca paternalist liderlik alt boyutlarından ahlaki liderlik ve otoriter liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılığını arttıracakları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple okul ortamında müdürlerin yalnızca kendi çıkarlarını düşünmeyip, öz denetimin yaparak kurumdaki öğretmenlere erdemli davranışlar sergilemesi onların örgütsel mutluluğunu arttıracaktır. Ayrıca yöneticinin samimi ve dürüst davranışlar sergilemesi yöneticinin öğretmenler üzerinde sosyal bir güç oluşturmaya yardımcı olacaktır. Dolayısıyla araştırma literatürdeki diğer benzer araştırmalarla genel olarak paralellik göstermektedir (Şendoğdu ve Erdirençelebi, 2014).

Araştırmanın kısıtlarına bakıldığında ise ilk olarak araştırmanın evren olarak yalnızca İstanbul ili Sultanbeyli ilçesinde ve belli kurumlarından oluşması bir kısıt olarak ifade edilebilir. Araştırmacılar benzer çalışmalarını farklı evren ve örneklerle yaptıkları takdirde farklı sonuçlar alabilirler. Bir diğer kısıt ise katılımcılardır. Katılımcıların herhangi bir psikolojik sorunun olup olmadığı ya da

kaygı düzeylerinin ne seviyede olduğu ölçülememiştir. Söz konusu etkenler bu araştırmanın kısıtları olarak söylenebilir. Son olarak gelecek araştırmalarda örgütsel bağlılığa etki eden diğer etkenlerin ve farklı liderlik tiplerinin örgütsel bağlılığa etkilerinin incelenmesi literatüre katkı sağlayacağı belirtilebilir.

Kaynakça

Arslan, Ö. (2016). Okul yöneticilerinin paternalist liderlik düzeyleri ile öğretmenlerin örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişki [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uşak.

Aycan, Z. (2006). Paternalism towards conceptual refinement and operationalization. In U. Kim, K. Yang ve K. Hwang (Ed.). *Indigenous and Cultural Psychology* (pp. 445-466). USA: Springer Science.

Balay, R. (2014). *Yönetici ve öğretmenlerde örgütsel bağlılık* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Cengiz, A. A. (2001). Kişisel özelliklerin örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri ve Eskişehir'de sağlık personeli üzerine bir uygulama [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Cerit, Y. (2012). Paternalistik liderlik ile yöneticiden ve işin doğasından doyum arasındaki ilişki. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 35-56.

Cerit, Y., Özdemir, T. & Akgün, N. (2011). Sınıf öğretmenlerinin okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları sergilemelerini

istemeye yönelik görüşlerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 87-99.

Çakıcı, A. & Burak, A. (2019). Paternalist liderliğin örgütsel bağlılığa etkisi: Gemi adamları üzerinde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(34), 323-347.

Çakır, Ö. (2001). İşe bağlılık olgusu ve etkileyen faktörler. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çavuş Ş. & Gürdoğan A. (2008). Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Beş yıldızlı bir otel işletmesinde araştırma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1)1, 18-34.

Çöl, G. & Ardıç, K. (2008). Sosyal yapısal özelliklerin örgüte bağlılık üzerine etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 157-174.

Dağlı, A. & Ağalday, B. (2018). Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 518-534.

Emhan, A. & Gök, R. (2011). Bankacılık sektöründe personel memnuniyeti ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi Temmuz*, 51, 157-173.

Erben, G. S. & Güneşer, A. B. (2008). The relationship between paternalistic leadership and organizational commitment: Investigating the role of climate regarding ethics. *Journal of Business Ethics*, 82(4), 955-968.

Erceylan, N. (2010). *Yöneticilerin liderlik davranışlarının çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkileri ve bir araştırma* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A. & Lang, A.-G. (2009). Statistical Power Analyses Using G*Power 3.1: Tests for Correlation and Regression Analyses. *Behavior Research Methods*, 41, 1149-1160.

Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G. & Buchner, A. (2007). G*Power 3: A Flexible Statistical Power Analysis Program for the Social, Behavioral, and Biomedical Sciences. *Behavior Research Methods*, 39, 175-191.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

Kurtuluş, K. (2010). Araştırma Yöntemleri. İstanbul, Türkmen Kitabevi.

Köksal, O. (2011). Bir kültürel liderlik paradoksu: Paternalizm. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 101-122.

Mete, Y. & Serin, H. (2015). Okul yöneticilerinin babacan liderlik davranışı ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık ve örgütsel sinizm davranışları arasındaki ilişki. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12-2(24), 147-159.

Öğüt, A. & Kaplan, M. (2011). Otel işletmelerinde etiksel iklim algılamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin analizi: Kapadokya örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 191-206.

Özmen, A. (2019). Paternalist liderlik ile mobbing ilişkisi: Kamu kurumunda bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 253-262.

Pellegrini, E. K. & Scandura, T. A. (2006). Leader-member exchange (LMX), paternalism, and delegation in the Turkish business

culture: An empirical investigation. *Journal of International Business Studies*, 37(2), 264-279.

Pellegrini, E. & Scandura, T., A. (2008). Paternalist leadership: A review and agenda for future research. *Journal of Management*, 3(34), 566-593.

Saylık, A. (2017). *Okul müdürlerinin paternalist (babacan) liderlik davranışları ile Hofstede'nin kültür boyutları arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Shamir, B., Zakay, E., Brainin, E. & Popper, M. (2000). Leadership and social identification on military units: Direct and indirect relationships. *Journal Of Applied Social Psychology*, 30(3), 612-640.

Shi, X., Yu, Z. & Zheng, X. (2020). Exploring the relationship between paternalistic leadership, teacher commitment, and job satisfaction in chinese schools. *Frontiers in Psychology*, 11, 1481.

Şendoğdu, A. A. & Erdirencelebi, M. (2014). Paternalist liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27, 253-274.

Tanaka, J. S. (1987): How Big is Big Enough?: Sample Size and Goodness of Fit in Structural Equation Models With Latent Variables. *Child Development*, 134-146.

Taşlıyan, M., Çiçeklioğlu, H., & Bıyıkbeyi, T. (2017). Paternalist liderlik ve örgütsel iletişim arasındaki ilişki: doğu akdeniz bölgesinde bir belediye örneği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(8), 70-87.

Tekin, E. (2019). Paternalist liderliğin iş tatmini ve çalışan performansına etkisi üzerine bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 178-204.

Yaprak, B., & Cengiz, E. (2023). Do Consumers Really Care About Social Media Marketing Activities? Evidence From Netflix's Turkish and German Followers in Social Media. *Ege Academic Review*, 23(3), 441-456.

Yeşiltaş, M. (2013). Paternalist liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisinde dağıtım adaletinin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 50-70.

Zheng, X., Shi, X., & Liu, Y. (2020). Leading teachers' emotions like parents: Relationships between paternalistic leadership, emotional labor and teacher commitment in China. *Frontiers in Psychology*, 11, 519.